

יתרון יחסי

כתב העת של התכנית לתואר שני בכלכלה יישומית
פברואר 2017

בית הספר לכלכלה, המסלול האקדמי המכללה למינהל

המסלול האקדמי
המכללה למינהל
להצלחה יש דרך
בית הספר לכלכלה

אנטואן אוגוסטן קורנו (Antoine-Augustin Cournot) (1877 – 1801)

דבר עורך כתב העת

שלום רב,

לפניכם הגיליון השלישי של "יתרון יחסי", כתב העת של התוכנית לתואר שני בכלכלה יישומית במסלול האקדמי המכללה למינהל.

אנטואן אוגוסטן קורנו, אשר שער גיליון זה מוקדש לו, הוא מקרה קלאסי של האמרה "אין נביא בעירו".

קורנו, אשר הקדים את זמנו, זכה לעדנה אך שנים לאחר מותו, כאשר היסודות שהניח כבר בשנת 1838, זכו לפיתוח ע"י אחרים (בוקארדו באיטליה, מארשל ואדג'וורת בבריטניה).

אנו רואים חשיבות רבה, ליתן במה בכתב עת זה גם לדיסיפלינות שונות משלנו הכלכלנים, בכדי "לצאת מן הקופסא", ולא להישאר מקובעים למסלולים אשר לימודי הכלכלה התוו לנו. כך אנו שמחים ומתרגשים, לארח בגיליון זה שני מאמרים (הראשון והאחרון) אשר נכתבו ברוח זו.

בתחתיתו ובסופו של כל מאמר בכתב עת זה מוצגים מראי המקום הביבליוגרפיים אשר על בסיסם הוא נכתב.

עורכי הגיליון, בית הספר לכלכלה, והמסלול האקדמי המכללה למינהל אינם אחראים להבעת דיעות כאלו ואחרות במסגרת המאמרים במידה והוצגו, ואילו אכן הוצגו, הן של הכותבים ושלהם בלבד. כמו כן, אין עורכי הגיליון, בית הספר לכלכלה, והמסלול האקדמי המכללה למינהל אחראיים לבדיקת המקורות המוצגים במאמרים ואימותם.

קריאה מהנה,

יריב גבאי

עורך כתב העת

עיצוב גרפי:
Studio The Bunch

המערכת:
economic@hdq.colman.ac.il

המערכת
פרופ' ארז סיניבר
מר אודי לוי
מר טל זיני

עורך אקדמי
פרופ' יצחק זילכה

עורך כתב העת
מר יריב גבאי

יתרון יחסי
גיליון מספר 3

דבר העורך האקדמי

”הדוגמא היא מורת האדם.
בשום דרך אחרת לא ילמד”
אלברט איינשטיין

שלום רב !

אני שמח לפתוח את הגיליון השלישי של כתב העת של התכנית לתואר שני בכלכלה יישומית במסלול האקדמי המכללה למינהל.

התכנית לכלכלה יישומית הינה תכנית ייחודית לתואר שני המוצעת לראשונה במכללה למינהל, ואשר השנה החלה את לימודי המחזור הרביעי.

עיקרה של התכנית הינו שימוש בתיאוריה הכלכלית ויישום כלים כמותיים בכדי לפתור בעיות כלכליות מעשיות.

כתב עת זה מייצג במהותו את הגישה של התכנית: סטודנטים, מרצים וכן אישים מן המגזר העסקי והציבורי יציגו נושאים רלוונטיים אשר יוכלו לסייע בידי הקוראים להתעדכן וללמוד על נושאים שעל סדר היום הכלכלי.

בגיליון זה אנו גאים להמשיך ולהציג עבודות נבחרות של בוגרי התכנית – ה”פרקטיקום”. הסטודנטים בתכנית מחויבים כחלק מתכנית הלימודים לתואר השני, בהגשת פרוייקט גמר, אשר מעניק להם הזדמנות לנתח באופן מעשי סוגיות כלכליות נבחרות.

בגיליון זה מוצגים נושאים שונים, כגון השפעת הריכוזיות בבנקאות על המשק הישראלי, מאמר על שיעור הריבית בהלוואות מיקרו ועוד.

קריאה נעימה !

פרופ' יצחק זילכה
העורך האקדמי

דבר הדיקאן

לקוראים היקרים שלום רב,

ברכות לרגל הוצאת הגיליון השלישי של "יתרון יחסי" כתב העת של התכנית לתואר שני בכלכלה יישומית. כתב העת מהווה במה להצגת עבודות הגמר של הסטודנטים שנעשות במסגרת תכנית הפרקטיקום. תכנית הפרקטיקום משקפת את חזון בית הספר ומאפשרת לסטודנטים ליישם את הידע התיאורטי אותו צברו במהלך התואר ולדון ולנתח סוגיות מהעולם האמיתי.

בהזדמנות זו אני שמח לחלוק עמכם פרויקט ייחודי שמתקיים בבית הספר לכלכלה במסלול האקדמי המכללה למנהל, המבוצע בשיתוף עם המרכז לניהול קריירה של המכללה.

בוגרי בתי הספר לכלכלה במכללות ובאוניברסיטאות נמצאים לא אחת בדילמה כאשר הם מסיימים את חוק לימודיהם. היכן ימצאו את עתידם? בבנק? משרד ממשלתי? חברת ביטוח? בית השקעות? פרויקט ה"אינטרנשיפ" של בית הספר לכלכלה, מאפשר לסטודנטים להתמחות בחברות מובילות במשק למשך כסמסטר.

לאחרונה, הפרויקט קיבל אישור נציבות שירות המדינה והורחב להתנדבות במשרדי הממשלה. כך, סטודנטים של בית הספר לכלכלה התנדבו במסגרת מיזם "ישראל דיגיטלית" במשרד ראש הממשלה, בחשבות משרד ראש הממשלה, במשרד האוצר וכמו גם בחברות מהסקטור העסקי.

הפרויקט פותח צוהר לסטודנטים לעולם העבודה, ומעניק להם אפשרות להביט לעתיד שאולי ירצו שיהיה שלהם, להיחשף לעולם האמיתי ולצבור ניסיון במהלך הלימודים לתואר.

אנו בבית הספר לכלכלה רואים חשיבות עליונה בחיזוק הקשר שלנו עם התעשיות הרלוונטיות, עולם העסקים והמשרדים הממשלתיים כחלק מן ההכשרה שאנו מעניקים לסטודנטים שלנו. פרויקט האינטרנשיפ שמתקיים בתואר הראשון ותכנית הפרקטיקום של התואר השני מאפשרים לנו לממש את החזון הקושר בין התיאוריה למעשה וכתב עת זה מהווה ביטוי למימוש חזון זה.

שלכם,

ד"ר איתמר שבתאי

דיקאן בית הספר לכלכלה

תוכן הענינים

- 6 על אנטואן אוגוסטן קורנו, ומודל קורנו
- 7-8 מתחת לקו העוני ומעל לקו העושר – סוגיות חדשניות לכלכלנים יישומיים –
ד"ר יוסי כורזים
- 9-14 השפעת הריכוזיות בבנקאות על המשק הישראלי –
יוליה גורודין דוברובנסקי, אולג פולונובסקי, שחר שמש
- 15-20 מערכת ממוכנת דו כיוונית לניהול מחירונים, תשלומים והעברת מידע ושירותים
בין ספקים ורוכשים – אודי לוי, יריב גבאי
- 21-28 Microfinance – מדוע שיעור הריבית על הלוואות המיקרו גבוה? ומהו
הפתרון? – איתי בנין
- 29-32 כלכלה אחרת – מה אפשר ללמוד מהאנתרופולוגיה על כלכלה? או: "לצאת
מהקופסא הקפיטליסטית" – ד"ר ירדן עינב

אנטואן אוגוסטן קורנו

(Antoine-Augustin Cournot)

(1877 – 1801)

אנטואן אוגוסטן קורנו הינו פילוסוף ומתמטיקאי צרפתי אשר על שמו נקרא המושג "מודל קורנו לתחרות" או "דואופול קורנו".

אך העניין מסתבך כאשר ישנה פירמה נוספת שעומדת להתחלק בשוק, וכמות הייצור שלה משפיעה ישירות על המחיר. קורנו מצא כי משום שהרווח השולי של כל פירמה מושפע מן הכמות שהפירמה השנייה בוחרת לייצר:

1. סך הכמות המיוצרת במודל של דואופול תהיה גבוהה יותר מאשר במודל של מונופול.
 2. סך הרווח הכולל של שתי הפירמות יהיה נמוך יותר מאשר במצב של מונופול.
 3. לפירמות יהיה תמריץ לשתף פעולה בחלוקת השוק ביניהן. מודל קורנו היווה פריצת דרך משמעותית בשנים שבהן גובש, אך לא זכה לחשיפה רבה באותן השנים, יש הטוענים שבשל אופן הצגתו (המתמטית בעיקרה).
- קורנו למעשה, יצר את הבסיס "לתורת המשחקים" כמעט כמאה שנה לפני ג'ון נאש, אשר פיתח את "שיווי משקל נאש".

קורנו נולד בעיירה גריי בצרפת, אביו היה נוטריון. בשנת 1829 הוא סיים דוקטורט במתמטיקה באוניברסיטת הסורבון, אשר התבסס בעיקרו על מכניקה ואסטרונומיה. לאחר קבלת התואר, הוא התמנה למזכירו האישי של גנרל אשר היה זקוק לעזרה בכתיבת זכרונותיו, ובזמנו הפנוי, הוא פרסם מספר מאמרים.

בעזרתו של פואסון (מתמטיקאי צרפתי מפורסם הידוע בעיקר בשל "תהליך פואסון" ו"התפלגות פואסון" הקרויים על שמו), הוא מונה לתפקידי הוראה שונים, ובשנת 1835 הוא מונה לתפקיד הרקטור של אוניברסיטת גרנובל. בשנת 1838, קורנו מונה לתפקיד המפקח הכללי של החינוך הציבורי, וזכה גם לקבל עיטור "אביר" של לגיון הכבוד הלאומי הצרפתי.

בשנה זו הוא פרסם את עבודתו המרכזית "מחקר על העקרונות המתמטיים של תיאוריית העושר", אשר כללה עבודה חלוצית במתמטיקה כלכלית, ובעיקר על פונקציות של היצע וביקוש, ותנאים לשיווי משקל עם מונופול ודואופול.

בין השנים 1854-1862 כיהן קורנו כרקטור של האקדמיה בדיז'ון, וסיים את תפקידו בה בשל מחלת עיניים קשה. לאחר מותו, הכריזו כלכלנים כי הוא למעשה מייסדה של האסכולה המתמטית בכלכלה.

"מודל קורנו"

קורנו פיתח מודל ובו שתי פירמות אשר שולטות יחד בשוק ("דואופול").

שתי הפירמות מייצרות את אותו המוצר, ושתיהן שולטות רק בכמות הייצור (המחיר נקבע כפונקציה של כמות המוצרים בשוק). כמה מוצרים כל פירמה תבחר לייצר בכל תקופה נתונה, בהינתן שהפירמות לא יכולות לשתף פעולה?

באופן תיאורטי, כל פירמה תשאף לייצר כמות שבה העלות השולית לייצור היחידה שווה לרווח השולי (בחירה של מונופול).

מתחת לקו העוני ומעל לקו העושר – סוגיות חדשניות לכלכלנים יישומיים

מאת: ד"ר יוסי כורזים

תופעת העוני נמצאת בתחומי החפיפה בין מדעי החברה, מדעי ההתנהגות, מדע הכלכלה ומדע המדינה. לפיכך התופעה נחשבת לרב-תחומית וניתן להתייחס אליה מזוויות ראות שונות, כגון: הכנסה, בעלות על נכסים, השכלה, בריאות ואיכות החיים הקהילתיים. פרספקטיבות שונות אלו מאפשרות לנו להבין כיצד נוצר העוני, כיצד הוא נשמר וכיצד הוא מתוחזק.

המלצות הועדה מדברות בין השאר על תוכנית לאומית אינטגרטיבית – רב-תחומית ובין-משרדית – ועל הצורך בהגברת התאום ושיתוף הפעולה בין משרדי הממשלה הרלוונטיים, הרשויות המקומיות וארגוני מגזר שלישי אחדים. אולם מהמלצות הועדה נעדר באופן מוחלט הצורך לחבר את תופעת העוני עם תופעת העושר וההתעשרות.

בתחילת דיוני הועדה הוסכם, שהגידול המואץ באי-השוויוניות בישראל אינו כלול במנדאט שלה. זו הייתה, לטעמי, טעות גדולה, שכן חישובי "קו העוני" והגדרתו תלויים קשר אמיץ גם לממדי התעשרות של חלק מאזרחי המדינה.

על תופעת העוני ועל מאפייני העניים אנו יודעים הרבה, מזה שנים רבות, באמצעות מחקרי המוסד לביטוח הלאומי, בנק ישראל, מוסדות אקדמיים, מכוני מחקר וארגונים לשינוי

על פי נתוני הממשלה (המוסד לביטוח לאומי, בנק ישראל), דוחות בינלאומיים (OECD) ודוחות חוץ-ממשלתיים (מרכז טאוב, ארגון לתת ואחרים), ממדי העוני בישראל הם מן הגבוהים ביותר בקרב מדינות ה-OECD. במהלך שלשת העשורים האחרונים, תופעת העוני רק מחריפה, למרות הדוחות והמחקרים הרבים שמתפרסמים בנושא.

"ממדי העוני בישראל הם מן הגבוהים ביותר בקרב מדינות ה-OECD. במהלך שלשת העשורים האחרונים, תופעת העוני רק מחריפה, למרות הדוחות והמחקרים הרבים שמתפרסמים בנושא"

תופעת העוני מחייבת בחינה יסודית בהיבט רב-מערכתי ורב תחומי – בראש ובראשונה ברמת המקרו, קרי: כיצד לצמצם את ממדי העוני ואי-השוויוניות בחברה.

אך היא מחייבת כי הנושא יבחן גם ברמת המיקרו, כלומר: כיצד ניתן לחלץ אנשים ומשפחות מחיים בעוני ובהדרה חברתית?

התמודדויות רב-תחומיות אלה מחייבות שילוב זרועות בין תחומי ידע אחדים – באקדמיה ובממשל – על-מנת להבטיח יעילות סינרגטית מרבית.

ביוני 2014 התפרסם דו"ח הועדה למלחמה בעוני ("ועדת אלאלוף").

חברתי. לעומת זאת, אנו יודעים הרבה פחות על תופעת ההתעשרות של אזרחי המדינה. על-פי ההגדרה המקובלת על מדינות ה-OECD, עני הוא מי שהכנסתו, המותאמת לגודל

המשפחה, פחותה מ-50% מחציון ההכנסות בין האזרח העני ביותר לבין האזרח העשיר ביותר.

במילים אחרות, הגדרת העוני קשורה בקשר שאנו ניתן לניתוק לממדי העושר בחברה. על כן, המלצות "ועדת אלאוף", אף אם יאומצו ברובן, לא יצמצמו את אי-השוויון המשווע בהכנסות בישראל, כל עוד לא תקבע מדיניות גם כלפי המשפחות הנמצאות בצד העליון של הרצף, מעל "קו העושר". למרבה ההפתעה – ואולי שלא במפתיע – מושג "קו העושר" טרם נכנס ללקסיקון המקצועי או הציבורי, למרות שחישובו דומה לזה של "קו העוני".

בשעה שמדינת ישראל משקיעה משאבים רבים בחקר העוני, אנו יודעים מעט מדי על דרכי ההתעשרות של העשירים. אם הממשלות בישראל אכן רוצות לצמצם את אי-השוויוניות הכלכלית בחברה, עליהן להכיר בחשיבותם של מחקרים על תהליכי ההתעשרות. על בסיס הממצאים, יהיה עליהם לפתח מדיניות חברתית לצמצום מספר האזרחים מעל ל"קו-העושר", באמצעות שינויי מדיניות אחדים, כגון הנהגת מס ירושה, צמצום הריכוזיות והגבלת שכר הבכירים, ועוד. למרות העובדה שישנן מדינות רווחה מערביות המצליחות לקיים שוויוניות "סבירה", בישראל אין כך הדבר.

זמן קצר לפני הגשת דוח הועדה למלחמה בעוני לשר הרווחה, התפרסם ספרו רב-המכר של הפרופ' לכלכלה תומס פיקטי "הקפיטל במאה ה-21". ממצאיו מעניקים רוח גבית לכל מי שמבקש להבין את התוצאות ההרסניות של הגידול באי-

השוויוניות הכלכלית. מאחר והמסרים העיקריים של הספר התפרסמו גם בתקשורת הישראלית, חברי הועדה צריכים היו לכלול לטעמי בהמלצותיהם נקודות מרכזיות הנובעות מתובנותיו, כגון:

1. חשיבות ההשקעה בחקר תופעת ההתעשרות בהיקפים תקציביים הדומים לאלה המושקעים בחקר העוני.
2. קביעת מדיניות ומדדים ברורים לצמצום הפערים הכלכליים-חברתיים המרכזיים – כולל תוכניות הולמות להשגתם, בפרקי זמן מוסכמים.
3. הקמת רשות ממשלתית-ציבורית שתתמחה בנושאי העוני, העושר וצמצום הפערים שביניהם.

בשנות ה-70 של המאה הקודמת, ממשלות גולדה מאיר ויצחק רבין אימצו ויישמו את המלצותיה של "הועדה לילדים ובני נוער במצוקה", בעקבות אירועי "הפנתרים השחורים".

בשנות ה-80, ממשלתו של מנחם בגין העמידה את תוכנית שיקום השכונות במרכז העשייה החברתית-לאומית. אך תוכניות אלו התמקדו בעיקר באוכלוסיות החלשות, ולא התייחסו להתעשרות המואצת שארעה במקביל בקרב קבוצות אוכלוסיה אחרות. זו אחת הסיבות לכך שאי-השוויון הגביר את צמיחתו.

האתגר הלאומי והאתגר הכלכלי-חברתי הבא באקדמיה צריך להתייחס להיקף ולקצב צמצום אי-השוויוניות באמצעות התמודדות יעילה לא רק עם תופעת העוני, אלא גם עם תופעת ההתעשרות.

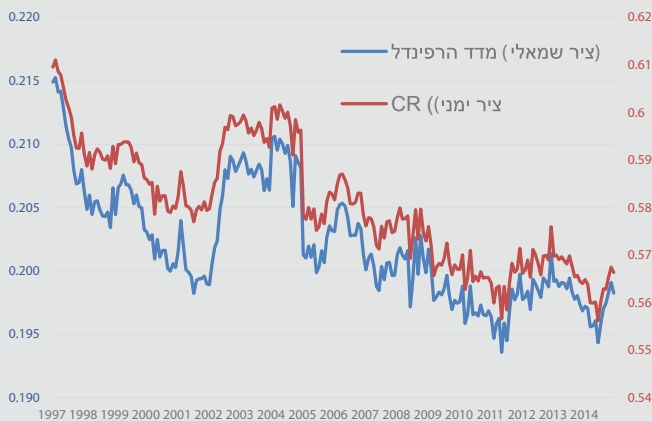
ד"ר יוסי כורזים הוא מרצה בכיר למדיניות חברתית ולמדיניות משפחה בבית"ס למדעי ההתנהגות, המסלול האקדמי-המכללה למנהל ויועץ עצמאי לענייני חברה וקהילה.

השפעת הריכוזיות בבנקאות על המשק הישראלי

יוליה גורודין דוברובנסקי, אולג פולובנסקי, שחר שמש

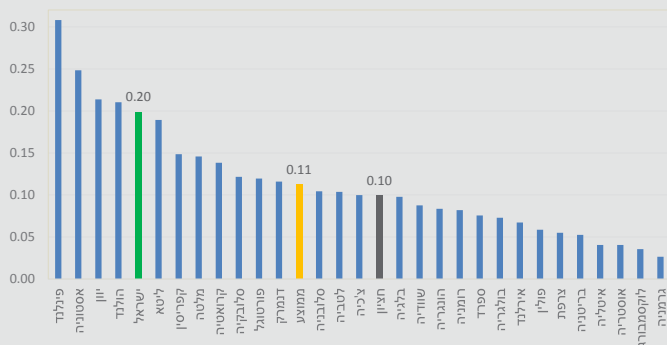
איור 2.6: מדדי ריכוזיות בענף הבנקאות (מדד הרפינדל ומדד CR₂, נתונים חודשיים, 1997 - 2014)

1. שני המדדים מחושבים על סך הנכסים של הבנקים המסחריים.
 2. $H = \sum_{i=1}^n \left(\frac{y_i}{Y}\right)^2$ = מדד הרפינדל-הירשמן לריכוזיות הענף, כאשר y_i = תפוקת בנק i (סך הנכסים) ו- Y = תפוקת הענף.
- CR₂ = נתח השוק של שני הבנקים הגדולים במערכת. המקור: בנק ישראל, מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2014, פרק א-התפתחויות במערכת הבנקאית, עמ' 12.

השוואה בינלאומית מלמדת על רמת ריכוזיות גבוהה יחסית בשוק הבנקאות הישראלי. מהאיור מטה עולה כי בשנת 2013 ערך מדד H בישראל עמד על 0.20 (בדומה לשנת 2014), לעומת ממוצע של 0.11 בשאר המדינות הנסקרות.⁵ על סמך הנתונים שהוצגו לעיל, ניתן להסיק כי המבנה הקיים בענף הבנקאות בישראל הינו **מבנה אוליגופולי**, בו כוח השוק מופקד בידי בנקים גדולים בודדים. מעבר לכך, נמצא כי המערכת מאופיינת בריכוזיות גבוהה יחסית, לאורך זמן ובהשוואה בינלאומית.

איור 2.7 - מדד הרפינדל (H) בהשוואה בינלאומית (2013)

המקור: בנק ישראל, מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2014, פרק א-התפתחויות במערכת הבנקאית, עמ' 12.

1. הריכוזיות בבנקאות בישראל – רקע

שתי גישות לבחינת תחרותיות

ישנן שתי גישות עיקריות לאומדן רמת התחרותיות בשוק: האחת, **גישת המבנה** טוענת לקשר בין מבנה מערכת הבנקאות, התנהגותם ורווחיותם של הבנקים. לפי גישה זו, קיים מתאם הפוך בין רמת הריכוזיות בשוק הבנקאות ובין רמת התחרותיות בו. שני המדדים המקובלים לפי גישה זו הם מדד הרפינדל (H) ומדד נתח השוק של שני הבנקים הגדולים (2CR).

גישת האיום התחרותי היא הגישה השנייה לבחינת התחרותיות בשוק, שבה נבחן פוטנציאל התחרות בשוק הבנקאות בישראל. לפי גישה זו, הגורם הקובע את מידת התחרותיות בענף אינו מספר הבנקים בענף, כי אם תכונות שוק בסיסיות. חשוב לציין כי לפי גישה זו ייתכן מצב שבו שוק הבנקאות יתאפיין בריכוזיות גבוהה, ועם זאת גם רמת התחרותיות בו תהיה גבוהה.¹ מדד Panzar&Rosse (מדד P-R) הוא המדד העיקרי לבחינת רמת התחרות על-פי גישת האיום התחרותי.

2. מדדי ריכוזיות (גישת המבנה)

באיור הבא מוצגים שני מדדי הריכוזיות המרכזיים: מדד הרפינדל (H) ומדד נתח השוק של שני הבנקים הגדולים (2CR), כפי שמחושבים על האשראי השקלי הלא צמוד.² שני המדדים מציגים מגמות דומות לאורך השנים – עד שנת 1997 חלה ירידה משמעותית ברמת הריכוזיות בשוק הבנקאות. ירידה זו אירעה בשל רפורמות בשוקי ההון והמט"ח, ובכללן יציאה הדרגתית של הממשלה מהתיווך הפיננסי וחשיפת שוק ההון לתנועות הון זרות. בתקופה שבין השנים 1997 לבין 2006, אנו עדים לגידול בריכוזיות בעקבות האצת תהליך ההפרטה במשק. בתקופה משנת 2006 ועד 2014, אנו עדים לירידה מסויימת ברמת הריכוזיות, בעקבות תהליך מתמשך של רכישות והעברת הבעלות על הבנקים הקטנים מהבנקים הגדולים לבינוניים ויתכן במידה מסויימת בשל רפורמת בכר.³ נכון לסוף שנת 2014 מדד H עמד על 0.2 ומדד CR₂ על 0.57.⁴

¹ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, תיאור וניתוח פערים ומרווחים של הריבית הבנקאית בישראל ובמדינות המפותחות, 25.03.2012, עמ' 3-2.
² שם, עמ' 12.
³ בנק ישראל, דוח הצוות לבחינת הגברת התחרותיות בענף הבנקאות, עמ' 50.
⁴ בנק ישראל, מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2014, פרק א-התפתחויות במערכת הבנקאית, עמ' 12.
⁵ שם, עמ' 5.

3. היעדר תחרותיות בשוק הבנקאות (גישת האיום התחרותי)

איור 3.4: מטריצת מבנה מערכת הבנקאות בישראל ובעולם המערבי (מידת התחרותיות והריכוזיות בכל מדינה, דוח משנת 2007)

מקור: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ועדת החקירה הפרלמנטרית לעניין עמלות הבנקים, הריכוזיות והתחרותיות בשוק הבנקאות, 18.02.2007, עמ' 1.

4. ניתוח כלכלי של השפעת הריכוזיות בבנקאות בישראל

השלכות היעדר התחרות בענף הבנקאות
 התוצאה המרכזית של היעדר תחרותיות בענף היא פגיעה במשקי הבית והעסקים הקטנים, אשר מקבלים שירותים בנקאיים באיכות פחותה או במחיר גבוה ביחס למגזר העסקי או ביחס לנהוג בעולם. הסממן הבולט ביותר לפגיעה הנוצרת כתוצאה מהיעדר התחרותיות הוא במחירי המערכת הבנקאית, כפי שבאים לידי ביטוי בפערי ריבית.

4.1. פערי ריבית - לשם בחינת היעדר תחרות והשפעתה, נהוג לדון בראש ובראשונה על הפער בין הריבית על אשראי לזמן קצר לריבית על פקדונות, במגזר השקלי הלא-צמוד. אליאס וסמט במחקרם (1994), בחנו את הקשר בין פער הריביות לריכוזיות המערכת הבנקאית. מסקנתם היתה כי קיים קשר הדוק בין שני המדדים, וכי קיים מתאם חיובי ביניהם - כשהריכוזיות פוחתת, פער הריבית יפחת גם כן.¹¹

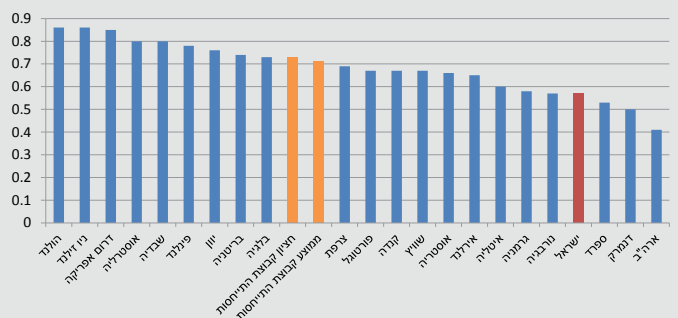
בשלהי שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 ניתן לראות פערי ריבית בשיעורים גבוהים למדי, של עשרות אחוזים. ברור לכל כי פערים בשיעורים אלו אינם משקפים מערכת תחרותית ומובילים לפגיעה משמעותית בציבור הלקוחות. החל משנת 1993 פער הריבית התייצב ועמד בממוצע על 7.93% בין השנים 1993-2013. ניתן לייחס ירידה משמעותית זו לשני מהלכים ממשלתיים: האחד, תכנית הייצוב (1985) ולצעדי המדינה להפחתת מעורבות הממשלה בשווקים ולהגברת התחרות בשווקים הפיננסיים. השני, צעדים מנהליים אשר ננקטו על-ידי בנק ישראל, שכוונו ישירות לצמצום פער הריבית.¹² בעוד ההסבר הראשון מצביע על עליה בתחרותיות בין הבנקים, ההסבר השני ממוקד בטיפול בתסמיני הבעיה ולא במקורותיה.

מעניין לראות כי למרות שהריביות (הן על האשראי והן על

3.1. מדד P-R

רוטנברג (2002) הציג במחקרו מחקרים שונים שהשוו בין ערכי מדד P-R בישראל ובמדינות מקבילות.⁶ כל המחקרים הסיקו מסקנה זהה, לפיה "רמת התחרות במערכת הבנקאית הישראלית נמוכה משמעותית מזו המאפיינת את ממוצע המדינות בנות ההשוואה".⁷ למרות השונות בין ערכי המדד במחקרים השונים, ערך המדד בישראל נמוך באופן עקבי ביחס לקבוצת ההשוואה, ממצא המעיד על רמת תחרות נמוכה. השוואה בינלאומית נוספת למדד P-R, בחלוקה לפי מדינות, ניתן לראות מטה.

איור 3.2 - השוואה בינלאומית של מדד P-R (נתונים מהשנים 1994-2001)

מקור: רוטנברג ד', "התחרותיות בענף הבנקאות: היבטים תיאורטיים וראיות אמפיריות מישראל ומחו"ל" הרבעון לכללה (2008).

3.2. מדד כח שוק

דרך נוספת לאמוד את רמת התחרות בענף היא באמצעות מדד כח השוק. מבחינת כח השוק המופעל על ידי שבעת הבנקים המסחריים בישראל עולה כי כח השוק אשר הבנקים מפעילים על משקי הבית גבוה לאורך זמן מכח השוק שאלו מפעילים על המגזר העסקי. פרוש ורוטנברג (2001) במחקרם הסבירו ממצאים דומים באמצעות המושג "משמעת שוק"; כושר המיקוח של משקי הבית נמוך ביחס למגזר העסקי, ולכן ייטו לנהל את חשבונם בבנק אחד או שניים לכל היותר.⁸ יש לציין כי מגמה זו נפוצה בענפי הבנקאות בעולם, ולכן ישראל אינה ייחודית בממצאים אלו.⁹

באיור הבא מוצגת מטריצה הבוחנת את מבנה מערכת הבנקאות בישראל ובעולם המערבי על שני צירים אלו - מידת התחרותיות ומידת הריכוזיות. איור זה מלמד כי מבנה ריכוזי של ענף הבנקאות אינו מחייב היעדר תחרות בענף. הנימוק לכך עולה מגישת האיום התחרותי, שכן למרות שהמערכת הבנקאית במדינות אלו כוללת מספר נמוך יחסית של שחקנים, האיום התחרותי ביניהם גבוה והשוק החוץ-בנקאי במדינות אלו מפותח.¹⁰

⁶ רוטנברג ד', "התחרותיות בענף הבנקאות: היבטים תיאורטיים וראיות אמפיריות מישראל ומחו"ל" הרבעון לכללה (2008).
⁷ בנק ישראל, מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2014, פרק א-התפתחויות במערכת הבנקאית, עמ' 51.
⁸ פרוש ורוטנברג (2001), עמ' 13.
⁹ בנק ישראל, מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2008, פרק א-התפתחויות בפעילות מערכת הבנקאות בישראל, עמ' 18.
¹⁰ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ועדת החקירה הפרלמנטרית לעניין עמלות הבנקים, הריכוזיות והתחרותיות בשוק הבנקאות, 18.02.2007, עמ' 6-1.
¹¹ אליאס ריקי וציפי סמט, "מבנה מערכת הבנקאות הישראלית, דרגת התחרות בה והשפעתם על הרווח הפיננסי במגזר השקלי הלא צמוד", סוגיות בבנקאות 12, 1994.
¹² בן בטט אבי, "מבנה התיווך הפיננסי בישראל", הפיקוח על שוק ההון, בעריכת אבי בן בטט, 2007, עמ' 194-193, וכן נתוני בנק ישראל כפי שמוצגים על-ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת, תיאור וניתוח פערים ומרווחים של הריבית הבנקאית בישראל ובמדינות המפותחות, 25.03.2012, עמ' 9-10.

בפרט, המרווח הפיננסי בישראל בשנים אלו עמד על 2.39% בממוצע, בעוד הממוצע בגוש האירו עמד על 1.69%. הפער בין ישראל ליתר מדינות השוואה הלך וגדל לאורך השנים, כך שבשנת 2011 המרווח בישראל (2.49%) גבוה במעל ל-1% מהממוצע השורר באיחוד האירופי (1.69%). חשוב לציין כי נתון זה תנודתי במרבית המדינות, אך השוואה של ממוצע בתקופה כה ממושכת משקף לנו את התמונה בצורה נאמנה. הממוצע בישראל גבוה משמעותית ברוב התקופה שנבחנה. בחינת מרווחי ריבית נטו בחלוקה מגזרית מחזקת את הטענה אודות הפגיעה במשקי הבית והעסקים הקטנים.

4.2. רווחי הבנקים - בהסתכלות על משקי הבית, נתחיהם ביתרת נכסי הסיכון דומה לנתחיהם ברווח הבנק ללא מיסים (27%-1-22% בהתאמה). אולם, נתחי משקי הבית בהכנסות הבנק (38% מהכנסות מריבית ו-40% מהכנסות שלא מריבית) גבוה באופן משמעותי ביחס לנתחיהם בנכסי הסיכון. כלומר, משקי הבית משלמים מחיר גבוה עבור האשראי הבנקאי, למרות שההוצאות בגין הפסדי אשראי תואם לנתחם של משקי הבית (26%). ניתוח דומה ניתן לערוך למגזר העסקים הקטנים.¹⁴ הסתכלות על מדדי הביצוע במגזר העסקי מחדדת את הפגיעה המתמשכת במגזרי משקי הבית והעסקים הקטנים. יתרת נכסי הסיכון של המגזר העסקי (43%) דומה בגודלה לנתח המגזר העסקי בהכנסות הבנק (40%). למרות שהבנקים משלמים סכומים רבים בגין הפסדי אשראי (40% מסך ההוצאות בגין הפסדי אשראי), הם מעניקים ללווים מהמגזר העסקי מחירים נמוכים לאשראי המוענק להם (24% מהכנסות מריבית ו-17% מהכנסות שלא מריבית). ניתן להסביר שיעורים נמוכים אלו בשל כח המיקוח שבידי המגזר העסקי, בניגוד לכוח המיקוח המועט והיעדר חלופות אשראי למשקי הבית ולעסקים הקטנים.

לסיכום, הסתכלות פשוטה על התפלגות יתרת נכסי האשראי אל מול התפלגות רווחי הבנקים מציגה תמונה חלקית בלבד, לפיה מדובר על שתי התפלגויות זהות. אולם, כפי שפורט לעיל, משקי הבית מודררים מקבלת אשראי בנקאי, משלמים מחיר גבוה עבור השירותים הבנקאיים וכן כוללים עלויות תפעול גבוהות יחסית. העסקים הקטנים, למרות נתחם המצומצם יחסית, משלמים מחיר גבוה גם כן, כך שמהווים נתח משמעותי יותר ברווחי הבנק. המגזר העסקי, לעומת זאת, למרות שטומן בחובו סיכון גבוה יחסית (הוצאות גבוהות להפסדי אשראי), אינו מהווה נתח גבוה יותר מהכנסות הבנקים ומרווחיהם. טענות רבות מושמעות כנגד שכר העובדים בבנקים ושכר הבכירים בפרט. אכן, ניתן לראות כי נתח לא מבוטל מרווחי הבנקים מממן הוצאות שכר. השוואה בינלאומית מלמדת כי ישראל מאופיינת שיעור הוצאות שכר הגבוה משמעותית מהממוצע השורר במערכות בנקאיות במדינות ה-OECD. בעוד שהממוצע במדינות ה-OECD עמד על 45.9% בשנת 2010, הממוצע בישראל בשנה זו עמד על 57.3%.¹⁵

הפקדונות) ירדו במהלך תקופה זו, הפער ביניהן נותר קבוע ולא הצטמצם באופן יחסי. ממצא מעניין נוסף העולה מאיור זה הוא הפער בין הריביות ביחס לריבית בנק ישראל, אשר מופיעה בגרף החל מאוגוסט 1996. ניתן לראות כי הריבית על הפקדונות נמוכה רק במעט מריבית בנק ישראל (פער של 1.11% בממוצע בין ריבית בנק ישראל לריבית על פקדונות, בין אוגוסט 1996 למרץ 2013) ואילו הריבית הנלקחת על האשראי גבוהה באופן משמעותי ועקבי מריבית בנק ישראל (פער של 6.66% בממוצע בין הריבית על האשראי לריבית בנק ישראל, באותו פרק זמן).

התמקדות בתקופה קצרה יותר (2004 – מרץ 2013) מלמדת על עליה מסוימת בפער הריבית החל משנת 2008. ניתן לשער כי עליה זו נובעת מהגברת הרגולציה בנושא עמלות הבנקים, בין השנים 2007-2008.

מרווח הריבית נטו הוא מדד נוסף לבחינת מחירי המערכת. השוואה בינלאומית של ממוצע נתון זה לשנים 1999-2011, מעלה כי המרווח הפיננסי בישראל גבוה משמעותית ממדינות מקבילות.

הגברת הרגולציה פגעה ברווחי הבנקים מעמלות, והבנקים חיפשו אחר מקור אחר להגדלת רווחיהם. הסבר זה מתבסס על הסברו של פרופ' בן בסט בנוגע לקשר בין עמלות, ריביות ופיקוח ממשלתי.

לדידו, בתקופה בה גובר הפיקוח הממשלתי על אחד מהגורמים המניבים רווחים לבנקים, הבנקים דואגים לרווחיהם על-ידי העלאת מחירים בפן בו לא גבר הפיקוח הממשלתי.¹³ לפיכך, ניתן להסביר את הירידה בפער הריבית בתחילת שנות ה-90 בשל הצעדים המנהליים שנקט בנק ישראל לצמצום פערי הריבית. במקביל, הבנקים שמרו על רווחיהם על-ידי העלאת עמלות.

מרווח הריבית נטו הוא מדד נוסף לבחינת מחירי המערכת, המחושב לפי שיעור הכנסות המימון נטו מסך הנכסים נושאי ההכנסה. נתון זה מאפשר השוואה בינלאומית בין מערכות הבנקאות בעולם, כך שמעניק נדבך נוסף באבחון השלכות היעדר התחרותיות בבנקאות בישראל. השוואה בינלאומית של ממוצע נתון זה לשנים 1999-2011, מעלה כי המרווח הפיננסי בישראל גבוה משמעותית ממדינות מקבילות.

¹³ בן בסט אבי, "מבנה התיוון הפיננסי בישראל", הפיקוח על שוק ההון, בעריכת אבי בן בסט, 2007, עמ' 195.
¹⁴ עיבוד על בסיס נתוני בנק ישראל, הסקירות השנתיות לשנים 2011-2013.
¹⁵ בנק ישראל, דוח הצוות לבחינת הגברת התחרותיות בענף הבנקאות, עמ' 58.

5. מסקנות והמלצות

צעדים רבים ננקטו במטרה לצמצם את הריכוזיות ולעודד את התחרות בשוק הבנקאות בישראל. עוד יותר מכך, הצעות רבות הועלו כצעדים עתידיים אפשריים. בראייתנו, על ההמלצות להגברת התחרותיות במערכת הבנקאות בישראל להתמקד בשני כיווני פעולה: האחד, **הגדלת מספר השחקנים במערכת הבנקאית ומחוצה לה, כדרך פעולה הנובעת מגישת המבנה**. כפי שהוצג לעיל, המערכת הבנקאית בישראל סובלת מריכוזיות גבוהה, אשר חמשת התאגידי הבנקאיים חולשים על 94% מנכסי המערכת. המנגנון להגברת התחרותיות הוא פשוט ותואם לתיאוריות הבסיסיות, שכן כניסתם של שחקנים חדשים למערכת תיצור התייעלות מצד הבנקים הקיימים ואף הורדת מחירים, לשם צמצום הפגיעה בנתחי השוק שלהם.

כיוון הפעולה השני להגברת התחרותיות הוא **נקיטת צעדים שונים המכוונים להגברת התחרות בין השחקנים הקיימים במערכת האוליגופולית**. כיוון פעולה זה תואם לגישת האיום התחרותי, הגורסת כי מבנה אוליגופולי אינו מחייב היעדר תחרות בין השחקנים המועטים במערכת. מנגנון ההשפעה הוא יצירת תנאים שיאפשרו איום תחרותי אפקטיבי. כך, לקוחות הבנקים יהנו מתנאים ומחירים תחרותיים, גם ללא כניסת שחקנים חדשים למערכת.

5.1 המלצות להגדלת מספר השחקנים בענף הבנקאות ומחוצה לו

5.1.1 עידוד גופים חוץ בנקאיים להעניק אשראי למשקי בית ולעסקים קטנים - כפי שהוצג, הדרתם של העסקים הקטנים משוק האשראי הבנקאי וגביית ריביות גבוהות מהעסקים הקטנים ומשקי הבית הן בין ההשלכות המרכזיות להיעדר התחרות במערכת הבנקאית בישראל. עידוד גופים חוץ-בנקאיים להעניק אשראי למשקי בית ולעסקים קטנים, ייצור שוק הון אלטרנטיבי, שימנע את שליטת הבנקים במקורות המימון לציבור.

5.1.2 הרחבת הפעילות הבנקאית המבוצעת בידי בנק הדואר - המלצה זו מסייעת בהרחבת מספר השחקנים במערכת ובביסוסם של הבנקים הבינוניים. בנק הדואר, למרות היקף פעילות מצומצמת בתחום הבנקאות, נהנה מפריסה ארצית רחבה, בשל פעילותו הראשית בענף הדואר. בראייתנו, יש לנצל יתרון זה ולהרחיב את מגוון השירותים הבנקאיים אשר ניתן לבצע באמצעות בנק הדואר. מודל זה נמצא כמודל מוצלח בגרמניה.¹⁹

כיוון פעילות נוסף הנכלל בהמלצה זו הוא הרחבת פעילותם של הבנקים הבינוניים באמצעות בנק הדואר. הבנקים הבינוניים, אשר מאופיינים במספר סניפים נמוך יחסית לחמשת התאגידי הבנקאיים הגדולים בישראל, יצליחו להרחיב את קהל לקוחותיהם באמצעות שיתוף פעולה עם בנק הדואר.²⁰

ממצא מעניין עולה מהתפלגות השכר בחמש הקבוצות הבנקאיות הגדולות, נכון לשנת 2014. כמחצית מעובדי חמשת התאגידיים הבנקאיים מרוויחים עד 20,000 ₪ לחודש, כאשר עלות שכרם מהווה כ-29% בלבד מעלויות השכר. מרבית עובדי הבנקים (78.6%) מרוויחים עד 30 אש"ח בחודש. לעומת זאת, ניתן לזהות קומץ של בכירי הבנקים והמנהלים הבכירים, אשר זוכים לשכר מעל ל-30,000 ₪ לחודש. הממצא המעניין הוא כי למרות ששיעור עובדים אלו נמוך יחסית (21.4% בלבד מסך המשרות בבנקים), נתחם מתוך עלויות השכר גבוה משמעותית ועומד על 41.2% מסך עלויות השכר.¹⁶ אנומליה זו משקפת את חוסר היעילות במערכת הבנקאית בישראל ומצביעה על הכיוון אליו מתעלים הבנקים את רווחיהם העודפים.

4.3. אמידת הרווח העודף - בחלק זה ננסה לאמוד את הרווח העודף לחמשת התאגידיים הבנקאיים בשל ריכוזיות המערכת וכח השוק אותו הם מפעילים על לקוחותיהם, ומשקי הבית והעסקים הקטנים בפרט. כפי שהוזכר לעיל, **מרווח הריבית נטו** גבוה בישראל (2.39%) באופן משמעותי ביחס למדינות ה-OECD (1.81%) ולגוש האירו (1.69%), בממוצע בין השנים 2011-1999. כלומר, המרווח בישראל גבוה ב-0.58% מהמרווח הממוצע במדינות ה-OECD וב-0.7% מגוש האירו.¹⁷ יתרת האשראי לציבור בחמישה התאגידיים הבנקאיים, נכון לשנת 2014, עמדה על 866 מיליארד ₪.¹⁸ לכן, בחישוב מהיר ניתן לאמוד את הרווח העודף בידי הבנקים בסכום עצום של 5.02 מיליארד ₪. מספר זה מתקבל מהכפלת יתרת האשראי בפער המרווחים בין מדינות ה-OECD לישראל (0.58%). אומדן הרווח העודף אף עולה ל-6.06 מיליארד ₪, אם מחושב ביחס למדינות גוש האירו.

לסיכום, אומדן פשוט של הרווח העודף כתוצאה מהריכוזיות בבנקאות בישראל מצביע על רווח עודף בגובה של 5-6 מיליארד ₪.

¹⁶ עיבוד על בסיס נתוני בנק ישראל, הסקירה השנתית לשנת 2014, לוח א' 24-.

¹⁷ נתוני הבנק העולמי, יולי 2015, <https://datamarket.com/data/set/28ls/bank-net-interest>, 2015.

¹⁸ בנק ישראל, מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2014, פרק א-התפתחויות במערכת הבנקאית, עמ' 19.

¹⁹ בנק ישראל, דוח הצוות לבחינת הגברת התחרותיות בענף הבנקאות, פרק ג', עמ' 78.

²⁰ צדיק עמי ויונתן ארליך, ועדת החקירה הפרלמנטרית לעניין עמלות הבנקים, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 18 בפברואר 2007.

ולעבור לבנק אחר ואף התיר לבנק החדש לבצע את פעולת המעבר.²³ המשך מגמה זו יכול לסייע בצמצום הריכוזיות ובעידוד התחרות בענף.

5.2.4 הפרדת הפיקוח על הבנקים לשתי ישויות נפרדות – כיום, בנק ישראל והפיקוח על הבנקים אמונים על כל היבטי הפיקוח בענף הבנקאות בישראל, הן מבחינת ניהול המדיניות המוניטרית והן מבחינת יציבות הבנקים בענף. מבנה זה מעט חריג ביחס למרבית המודלים בעולם, לפיהם שני גופים נפרדים אמונים על שני התפקידים הללו. הצעה דומה נידונה גם נייר עמדה בנושא שינויים במבנה השווקים והמתווכים הפיננסיים ובמערכת הפיקוח.²⁴

6. סיכום

לסיכום, קיים מגוון רחב של הצעות לשיפור המבנה הקיים של ענף הבנקאות, אשר רק מקצתו הוצג בחלק זה. כל אחת מההצעות מעניקה דרך אחרת לצמצום הריכוזיות, הפחתת ניגודי העניינים והקטנת השפעותיה השליליות של הריכוזיות בענף. מימוש מגוון ההמלצות שפורטו לעיל כתכנית פעולה להגברת התחרותיות יכול לסייע בצמצום ההשלכות להיעדרה. בפרט, מעבר מהמבנה האוליגופולי למצב המתקרב למערכת תחרותית יקצץ 5-6 מיליארד ש"ח ברווחים העודפים של התאגידים הבנקאיים בישראל.²⁵ ניתן להפנות סכומים אלו להגדלת תועלת הצרכנים או לשם הרחבת האשראי במשק, כמנוע לצמיחה. בעת בחירת הצעה ויישומה חשוב לשים לב לכך שדרך הפעולה הנבחרת לא תוביל להיווצרותה של בעיה תחליפית (ניגודי עניינים או ריכוזיות) בשוק אחר.

5.1.3 הקמת בנק אינטרנטי – הקמת בנק אינטרנטי, ייחודו הוא בחיסכון עלויות התפעול הגבוהות. בהנחה שהפחתת עלויות התפעול תגולגל גם לציבור ותבוא לידי ביטוי בצורה של מחירים מוזלים, הבנקים הקיימים יאלצו להתמודד עם התייעלות זו. חשוב לציין כי נדרש ליווי צמוד של הפיקוח על הבנקים על-מנת להביא להצלחתם של תהליכים אלו – יצירת חלופות כדאיות ויציבות מיחד שיובילו להוזלת מחירי השירותים הבנקאיים מאידך.

5.1.4 העברת חלק מתפקידי הבנקים לידי גורמים אחרים – המלצה זו מהווה למעשה המשך קו המדיניות שעמד בבסיס הפרדת ניהול קופות הגמל מהבנקים כחלק מרפורמת בכר. אחד הצעדים המרכזיים שניתן לנקוט כחלק ממדיניות זו הוא עידוד גופים חוץ-בנקאיים להקים קרנות נאמנות שקליות, כאמצעי להגדלת התחרות בשוק הפקדונות.²¹

5.2 המלצות להגברת האיום התחרותי

5.2.1 הגברת שקיפות האינפורמציה בין כל שחקני המערכת – אחת מהנחות היסוד בתחרות משוכללת היא אינפורמציה מלאה בין כל השחקנים במערכת – כחלק מהמלצה זו, יש לפעול לשכלול המידע בין המלווים (בצד היצע האשראי).²² מעבר לכך, יש להגביר את שקיפות המידע של התאגידים הבנקאיים ללקוחותיהם. בנוסף, על המדינה לפעול לקידום חינוך פיננסי, שיקנה ללקוחות הבנקים כלים ומיומנויות להבנת הדוחות ולהוזלת עלויות השירותים הבנקאיים.

5.2.2 הרחבת הבנקאות האינטרנטית כאמצעי להגברת התחרות – בהמשך המלצה להקים בנק אינטרנטי, הרחבת השירותים הבנקאיים על-ידי התאגידים הבנקאיים יכולה להגביר את האיום התחרותי ביניהם.

5.2.3 הקלת המעבר בין הבנקים או התרת שימוש בשירותים עבור ציבור שאינו בעל חשבון באותו בנק – הפיקוח על הבנקים פועל מספר שנים להקלת המעבר בין הבנקים, כאחד האמצעים להגברת התחרות בענף. בתוך כך, הפיקוח הגדיר מהו המידע הנדרש להעניק ללקוח המעוניין לסגור את חשבונות

יוליה גורדין דוברובנסקי היא בוגרת המחזור השני של התואר השני בכלכלה יישומית במכללה למינהל. בוגרת תואר ראשון בכלכלה וניהול.

אולג פולונובסקי הוא בוגר המחזור השני של התואר השני בכלכלה יישומית במכללה למינהל. בוגר תואר ראשון בכלכלה וניהול.

שחר שמש היא בוגרת המחזור השני של התואר השני בכלכלה יישומית במכללה למינהל. בוגרת תואר ראשון בפכ"מ (פילוסופיה, כלכלה ומדעי המדינה).

²¹ ניתן לקרוא עוד על הצעה זו בנייר עמדה בנושא "שינויים במבנה השווקים והמתווכים הפיננסיים ובמערכת הפיקוח", בראשות דוד ברודט, המכון הישראלי לדמוקרטיה, נובמבר 2004, עמ' 29-30.
²² מידע נוסף אודות המלצה זו ניתן לראות בדוח המסכם של הצוות לבחינת הגברת התחרותיות בענף הבנקאות, פרק ד', עמ' 95-101.
²³ מידע נוסף ניתן לראות בדוח המסכם של הצוות לבחינת הגברת התחרותיות בענף הבנקאות וכן בהוראת ניהול בנקאי תקין 432, המפקח על הבנקים.
²⁴ נייר עמדה בנושא "שינויים במבנה השווקים והמתווכים הפיננסיים ובמערכת הפיקוח", בראשות דוד ברודט, המכון הישראלי לדמוקרטיה, נובמבר 2004.
²⁵ מתבסס על חישוב שהוצג בסעיף 3.2.3 בנייר מדיניות זה.

ביבליוגרפיה

- אליאס ר' וצ' סמט, "מבנה מערכת הבנקאות הישראלית, דרגת התחרות בה והשפעתם על הרווח הפיננסי במגזר השקלי הלא צמוד", סוגיות בבנקאות 12, 1994.
- בלס אשר ועובד יושע, "הרפורמות במערכת הפיננסית", בתוך ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק, בעריכת אבי בן בסט, 2001.
- בן בסט אבי, "מבנה התיווך הפיננסי בישראל", הפיקוח על שוק ההון, בעריכת אבי בן בסט, 2007.
- בן בסט אבי, "מסלול המכשולים לכלכלת שוק בישראל", בתוך ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק, בעריכת אבי בן בסט, 2001.
- בנק ישראל, דוח הצוות לבחינת הגברת התחרותיות בענף הבנקאות.
- בנק ישראל, לוח יתרות החוב במשק, מעודכן ליוני 2015.
- בנק ישראל, מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2008, פרק א-התפתחויות בפעילות מערכת הבנקאות בישראל.
- בנק ישראל, מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2014, פרק א-התפתחויות במערכת הבנקאית
- דוח הצוות הבין-משרדי לעניין רפורמה בשוק ההון (המלצות רפורמת בכר), 2004.
- דה מרקר-שוק ההון, חוק הריכוזיות מקשה על בעלי מניות למנות דירקטורים בבנקים ללא גרעין שליטה, סיון איזסקו 11.12.2013.
- הוראת ניהול בנקאי תקין 432, המפקח על הבנקים.
- מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ועדת החקירה הפרלמנטרית לעניין עמלות הבנקים, הריכוזיות והתחרותיות בשוק הבנקאות, 18.02.2007.
- מרכז המחקר והמידע של הכנסת, תיאור וניתוח פערים ומרווחים של הריבית הבנקאית בישראל ובמדינות המפותחות, 25.03.2012.
- נתוני בנק ישראל.
- נתוני הבנק העולמי, יולי 2015, <https://datamarket.com/data/set/28ls/bank-net-interest>
- פרוש י' וד' רוטנברג, מדידת התחרות בענף הבנקאות בישראל, מאמר לדיון מס' 01.01, ירושלים, בנק ישראל, הפיקוח על הבנקים (2001).
- רוטנברג ד', "התחרותיות בענף הבנקאות: היבטים תיאורטיים וראיות אמפיריות מישראל ומחו"ל" הרבעון לכלכלה (2008).
- "שינויים במבנה השווקים והמתווכים הפיננסיים ובמערכת הפיקוח", בראשות דוד ברודט, המכון הישראלי לדמוקרטיה, נובמבר 2004.
- תמצית המלצות ועדת ברודט כפי שמוצגות בטיוטת המלצות הועדה להגברת התחרותיות במשק.

מערכת ממוכנת דו כיוונית לניהול מחירוניהם, תשלומים והעברת מידע ושירותים בין ספקים ורוכשים

מאת: אודי לוי, יריב גבאי

כיום, בכל חברה שמקיימת ממשק עבודה מול ספקים והתחשבות מולם (הזמנות עבודה ואספקת שירותים, מול מחירוניהם עבודה קבועים והעברת תשלומים) קיים מערך כ"א ייעודי לנושא ("שלמי ספקים").

בחברות אלה, הזמנת העבודה מבוצעת ונשלחת ידנית והחומר המבוקש מגיע באופן שאיננו ממוכן (דואר, פקס וכיו"ב).

מדידת הערך המוסף (נגזר מעלויות המצב הקיים):

כמה עובדים/שעות עבודה המערכת תחסוך באופן תיאורטי. בכמה ניתן יהא לצמצם את שיעור הטעות, כאחוז מסך התשלום.

תוצאה:

מדידת החיסכון ע"י השוואת הוצאות של המצב החדש מול המצב הקיים.

הפרמטרים האמורים נאספו באמצעות נתוני חברת ביטוח גדולה, באמצעות נתוני ספק מערכות דומות ובאמצעות חיפוש באינטרנט ונבחנו בשני מודלים, ניתוח רגישות וטבלת תרחישים.

נמצא כי השימוש במערכת יביא לחסכונות משמעותיים, הן בשורה התחתונה והן בקיצור תהליכי עבודה, אבטחת מידע, ושיפור השירות לספקים.

התשלום לאחר קבלת החומר מבוצע אף הוא באופן ידני, מול דרישת תשלום שאיננה ממכונת, ומחירון פיזי. מצב זה חושף את החברה לטעויות אנוש ומצריך כ"א להזנת פרטים, לבקרת תשלומים וכיו"ב.

לטעמנו, הפתרון האופטימלי ייצר מצב שכולל שימוש במערכות מחשוב שתומכות ב: העברת הזמנות וקבלת שירות מספקים בצורה דו כיוונית ממוכנת. מחירוניהם ממוכנים.

מערכת שכזו תאפשר חסכון בתהליכי הזמנה וקבלת חומר, וחסכון בכ"א ייעודי לתשלומים ובקרה במערך הספקים בחברות אלו (וכפועל יוצא, הורדת שיעור הטעויות בתשלומים לספקים הנובעות מטעויות אנוש וחוסר תשומת לב).

שתי החלופות האפשריות במקרה זה הינן: המשך המצב הקיים (הכולל עלות כ"א ייעודי, ועלות תיאורטית לטעויות בתשלומים לספקים), או הכנסת המערכות החדשות (הכוללות עלויות רכישה, רישוי, משתמשים, דמי אחזקה ושירות, הדרכה והטמעה וכיו"ב).

בחירת והגדרת המודל הכלכלי לניתוח:

הגדרת עלויות מצב קיים:

הוצאות משרדיות (סריקה, שמירת חומר פיזי).

עלות לעובד.

עלות תיאורטית לטעויות עובד בהקלדה והצלבת נתונים (בדיקת קבלת הזמנות ותשלומים כפולים).

שיקולי בניסה:

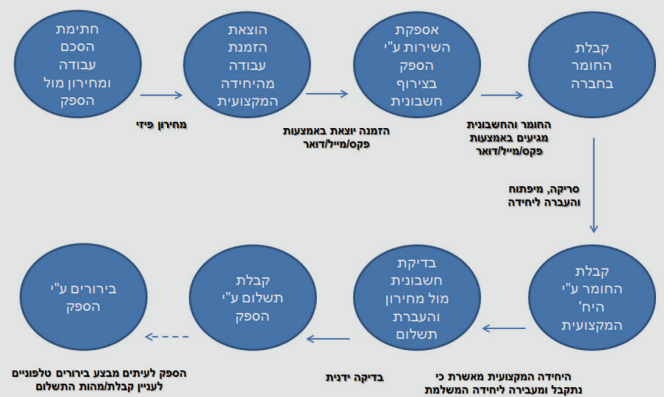
הגדרת עלויות חד פעמיות (הקמה, הטמעה).

הגדרת עלויות משתנות (רישוי, אחזקה).

להלן תהליך העבודה הקיים באופן פשטני:

1. הסכם העבודה נחתם מול הספק. ההסכם בד"כ כולל מחירון, אשר נמסר ליחידה המשלמת בחברה.
2. הזמנת עבודה יוצאת מהיחידה המקצועית, בד"כ באמצעות פקס, מייל וכיו"ב.
3. הספק מספק את השירות, ומצרף לו חשבונית. לדוגמא, ספק תיעוד רפואי מעביר את התיעוד בפקס/מייל/דואר ישראל ומצרף לו את בקשת התשלום.
4. החומר מתקבל בחברה, נסרק ומועבר ליחידה המקצועית בצירוף החשבונית.
5. היחידה המקצועית מאשרת כי נתקבל, ומעבירה חשבונית ליחידה המשלמת.
6. השלם בודק כי בקשת התשלום תואמת את המחירון הפיזי שנמצא אצלו, ומעביר את התשלום.
7. הספק מקבל את התשלום בעבור הפעולה.

Flow chart – המצב הקיים

5. אישור כי החומר נתקבל:

מתן האישור כי החומר מתקבל ע"י היחידה המקצועית, דורש אף הוא משאבים, ותיאום בין הגופים (היחידה המקצועית והיחידה המשלמת).

6. תשלום לספק:

הבדיקה הידנית כוללת בחובה סיכונים רבים: על השלם לוודא כי אכן החומר נתקבל, עליו לבדוק באופן ידני כי המחיר שנתבקש הוא המחיר במחירון הספק הידני, במידה והמחיר איננו תואם עליו ליצור עימו קשר לברור, קיים סיכון לתשלום שגויים ועודפים, קיים סיכון לתשלומים כפולים ועוד.

7. קבלת התשלום ע"י הספק:

עבודה שאיננה באמצעות מערכות דו – כיוונית, מביאה לפער במידע אצל הספק. הספק איננו תמיד יודע מתי יתקבל אצלו התשלום, האם החומר אכן הגיע לחברה, איזה תשלום הינו בעבור איזה שירות ועוד.

סיכום הבעיות בתהליך העבודה הקיים לפי נושאי על:

הבעיות הנגזרות עפ"י תהליך העבודה הקיים הינן:

- א. משאבי כ"א: משרות ייעודיות לסריקה ותיוק במערכת, ביטול זמן על בירורים ע"י ספקים, ביטול זמן על תיאום בין יחידות.
- ב. טעויות כ"א: תשלומים בעודף, תשלומים כפולים, בקרות מפצות (יחידות בקרה, בקרות בתוך היחידה המשלמת).
- ג. הוצאות משרדיות: ניירת, דואר, תיוק מסמכים פיזי ושמירתם ועוד.

תיאור הפתרון הנבחן בעבודה:

- קיימות כיום בשוק מערכות ממוכנות אשר פועלות לפתרונות בשני תחומים במקביל:
- א. תשלום ממוכן.
 - ב. העברת הזמנות, קבלת חומר וקבלת מידע דו כיווני (פורטל ספקים).

להלן מיפוי הפעולות והבעיות הקיימות כחלק מהתהליך הקיים:

1. הסכם העבודה והמחירון:

משום שהמחירון איננו מוזן למערכות אלא נשמר באמצעות סריקה בלבד, קיים סיכון לאובדן חומר, ולחוסר תיאום בין היחידה אשר חתמה על ההסכם והמחירון, לבין היחידה המשלמת.

2. הוצאת הזמנת העבודה:

משום שהזמנת העבודה איננה יוצאת דרך המערכת, אלא בפקס/מייל וכיו"ב, קיים סיכון כי היא לא תגיע לספק, חוסר תיעוד במערכת, בעיית מעקב אחרי אספקת השירות ואי יכולת לסגור הזמנה מול תשלום דרך המערכת.

3. קבלת החומר והחשבונית:

- א. משום שהחומר מתקבל בפקס/מייל/דואר ישראל, קיים סיכון כי לא יתבצע מעקב אחרי אספקת השירות, (זמן קבלת החומר מול זמן הזמנתו), חוסר תיעוד במערכת וכו'.
- ב. סיכון נוסף הינו אבטחת החומר – במידה ומדובר בחומר רגיש, קיים סיכון לאובדן/הגעה לידי גורמים מחוץ לחברה.

4. סריקת החומר:

עצם סריקת החומר דורש משאבים – כ"א ייעודי, זמן, מערכות תומכות וכו'.

תהליך העבודה החדש (באמצעות מערכות

אלו) יהיה כדלהלן:

1. הסכם העבודה נחתם מול הספק. מחירון הספק מוזן למערכת הממוכנת.
2. הספק מקבל טוקן לכניסה לפורטל ייעודי. ניתן לפעול בפורטל מכל מחשב המחובר לרשת האינטרנט באמצעות הקוד המסופק ע"י הטוקן.
3. הזמנת עבודה יוצאת מהיחידה המקצועית באמצעות המערכת, ישירות אל הספק.
4. הספק מקבל את ההזמנה ב"תור עבודה" בתוך הפורטל.
5. הספק מספק את השירות, ומצרף לו חשבונית. לדוגמא, ספק תיעוד רפואי מעביר את התיעוד באמצעות סריקתו והעלאתו (upload) לתוך ההזמנה הספציפית במערכת ומצרף לו את בקשת התשלום בהקלדה לתוך המערכת.
6. המערכת בודקת באופן אוטומטי האם בקשת התשלום תואמת את המחיר הקיים במחירון הספק במערכת. במידה ולא, המערכת מחזירה את ההזמנה לספק בצירוף הערה – מחיר מעל מחיר מחירון. הספק יכול לתקן את המחיר, או לרשום הערה (לדוג', סיכום מוקדם חד פעמי על תשלום מעבר למחירון).
7. החומר מתויק באופן אוטומטי בחברה, ומופיע בתורי העבודה הפנימיים של היחידה המקצועית והיחידה המשלמת בצירוף החשבונית.
8. השלם מאשר את התשלום.
9. הספק מקבל את התשלום בעבור הפעולה. הספק יכול לבדוק את סטטוס התשלומים וההזמנות שלו בכל עת באמצעות המערכת. הוא יכול להוציא דוחות או לבצע שאילתה על תשלום ספציפי.

2. הוצאת הזמנת העבודה:

הזמנת העבודה יוצאת באופן ממוכן, מתועדת בתוך המערכת ישירות אל הספק, ונסגרת על ידו.

3. קבלת החומר והחשבונית:

- א. משום שההזמנה מתועדת במערכת, קיים מעקב אחרי ניתן להוציא דוחות והתראות על אי קבלת השירות, SLA (זמן קבלת החומר מול זמן הזמנתו) ועוד.
- ב. החומר נמצא במערכת מאובטחת וע"כ הסיכון לאובדנו קטן משמעותית.

4. סריקת החומר:

הסריקה מתבצעת ע"י הספק. התיוק הינו אוטומטי.

5. אישור כי החומר נתקבל:

האישור הינו אוטומטי.

6. תשלום לספק:

- א. התשלום הוא אוטומטי. המערכת מתריעה בפני תשלומים כפולים, תשלומים בעודף וכו'.
- ב. השלם הופך לגורם מאשר, במקום גורם משלם.

7. קבלת התשלום ע"י הספק:

משום שהמערכת הינה דו – כיוונית, לספק קיים מידע מלא לעניין תשלומים פתוחים, תשלומים ששולמו וכו'.

סיכום הפתרונות שמציע תהליך העבודה החדש לפי נושאי על:

פתרון הבעיות שנגזרו עפ"י תהליך העבודה החדש הינן:

- א. משאבי כ"א: ניתן לחסוך במשרות ייעודיות לסריקה ותיוק במערכת, בביטול זמן על בירורים ע"י ספקים, בביטול זמן על תיאום בין יחידות.
- ב. טעויות כ"א: מערכת בודקת ומתריעה באופן אוטומטי על תשלומים בעודף, תשלומים כפולים, ניתן לחסוך בבקורות מפצות (יחידות בקרה, בקרות בתוך היחידה המשלמת).
- ג. הוצאות משרדיות: המערכת מייתרת את השימוש בניירת, בדואר, בתיוק מסמכים פיזי ושמירתם ועוד.

הבדיקה הנדרשת:

יש ליצור השוואה בין מעבר למערכת החדשה, לבין השארת המצב הקיים על כנו.

הגדרת המודל הכלכלי:

יש להשוות בין הפרמטרים הבאים:

1. מצב קיים:

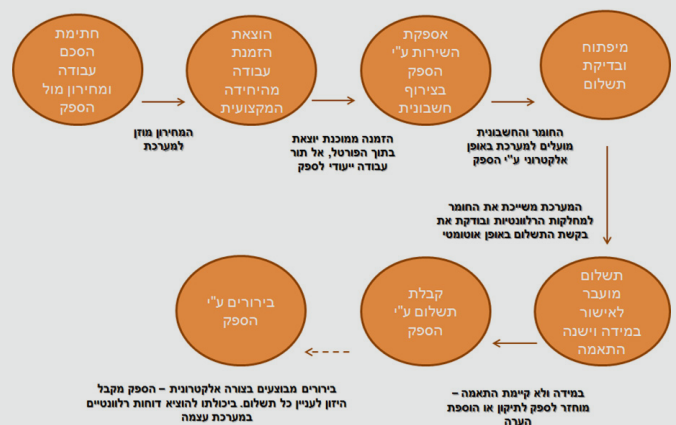
הוצאות:

א. הוצאות משרדיות.

ב. עלויות שכר של עובדים קיימים.

ג. עלויות הנגזרות מטעויות אנוש (תשלומים ביתר).

Flow chart – המצב החדש

להלן מיפוי הפתרונות שתהליך העבודה החדש מציע, לבעיות שהוצגו בתהליך העבודה הקיים:

1. הסכם העבודה והמחירון:

המחירון נשמר במערכת. המערכת פתוחה לספק, ליחידה המקצועית וליחידה המשלמת.

ד. עלויות הנגזרות מטעויות אנוש (תשלומים כפולים).

2. מצב חדש:

א. עלויות התקנת המערכת החדשה:

X. הקמה.

XI. הכשרה והתאמה.

XII. הוצאות שנתיות.

ב. שינוי במדדי המצב הקיים:

I. הוצאות משרדיות.

II. עלויות שכר של עובדים קיימים.

III. עלויות הנגזרות מטעויות אנוש (תשלומים ביתר).

IV. עלויות הנגזרות מטעויות אנוש (תשלומים כפולים).

איסוף נתונים:

הנתונים שנאספו, נאספו ע"י מחקר אינטרנטי וקבלת נתונים מחברת ביטוח גדולה, וכן מספק מערכת ממוכנת.

נאספו עלויות תיאורטיות להקמת המערכת בחברת הביטוח הנדונה¹:

1. עלות הקמה חד פעמית: 200 אש"ח.

2. עלויות הכשרה, הטמעה, רישוי וכו' – חד פעמיות: 100 אש"ח.

3. עלויות שנתיות (אחזקת המערכת): 350 אש"ח.

נאספו הנתונים הבאים לגבי החברה²:

1. היקף הפעילות הרלוונטית השנתית, של חברת הביטוח מול ספקי השירותים: כמיליארד ש"ש בשנה.

2. עלות הזמנה ממוצעת מול הספק: כ-5 אש"ח.

3. שלם ממוצע מבצע כאלף הוראות תשלום בחודש.

4. שכר ממוצע לשלם (עלות מעביד) הינו כ-6,500 ש"ש בחודש.

5. הוצאות החברה בגין הוצאות משרדיות (סריקה, תיוק וכיו"ב) הינו כמיליון ש"ש בשנה (כ 10% מהיקף הפעילות).

נאספו הנתונים התיאורטיים הבאים³:

1. שיעור טעויות האנוש (תשלומים ביתר) הינו כ 0.1% מהיקף הפעילות.

2. שיעור טעויות אנוש (כפילויות) הינו כ 0.04% מהיקף הפעילות.

הנחות בסיס:

אנו מניחים⁴ כי ייווצרו הפרשים בין המצב הקיים לבין המצב החדש בפרמטרים הבאים:

1. אנו מניחים כי שיעור ההוצאות המשרדיות מהיקף הפעילות יקטן ל 0.01%.

הסבר: צמצום שימוש בניירת, תיוק פיזי, תקורה על ארכיב וכיו"ב.

2. אנו מניחים כי שיעור טעויות האנוש (תשלומים ביתר) מהיקף הפעילות יקטן ל 0.01%.

הסבר: המערכת מתריעה על תשלומים ביתר מול מחירון הספק.

3. אנו מניחים כי שיעור טעויות האנוש (כפילויות) מהיקף הפעילות יקטן ל 0%.

הסבר: המערכת מתריעה על תשלומים כפולים.

4. אנו מניחים כי ההספק לעובד יגדל לכ 1,200 הוראות תשלום בחודש.

הסבר: השלם הופך להיות גורם מאשר במקום משלם. אין עליו לתאם מול היחידה המקצועית לעניין אישור על קבלת החומר

מן הספק, הספקים יכולים לבדוק סטטוס תשלום במערכת במקום בטלפון.

5. כפועל יוצא מההנחה בסעיף 4, ניתן יהיה להניח כי מספר העובדים/שעות עבודת העובדים יצומצם בהתאם.

הסבר: הספק העובדים יעלה וע"כ ניתן יהיה לחסוך בעלויות כ"א.

¹ מקור הנתונים: חברת הביטוח וספק המערכת.

² מקור הנתונים: חברת הביטוח.

³ מקור הנתונים: מסמכי עמדה וכתבות שנמצאו ברשת האינטרנט (לא נמצאו מחקרים אקדמיים בנושא), וכן מספק המערכת, לעניין ממצאים בפועל לאורך השנים.

⁴ מקור הנתונים להנחות הנ"ל: ספק המערכת, לעניין ממצאים בפועל לאורך השנים.

בניית המודל:

בנתוני הבסיס, נמצא חיסכון שנתי תיאורטי של כ 2.066 מלש"ח:

פרמטרים		הקמה/קנייה	
1,000,000,000 ₪	היקף פעילות (₪)	200,000	עלויות
5,000	שיו שורה	100,000	הכשרה והתאמה אצל ספקים
12,000	תפוקת שורת לעבוד בשנה בנקודת מוצא	350,000	הוצאות שנתיות
14,400	הספק שורת לעבוד בשנה בשימוש במערכת		
6,500	עלות חודשית עובד		

לאחר ההתקנה		נקודת מוצא		מדדים
₪	%	₪	%	
100,000	0.01%	1,000,000	0.10%	הוצאות משרדיות
1,083,333	14,400	1,300,000		עלויות שכר
100,000	0.01%	1,000,000	0.1%	טעות אמש
0	0%	400,000	0.04%	כפילויות
		300,000		עלות ראשונית
		2,066,667		חיסכון שנתי

המודל הראשון:

ניתוח רגישות: נבנתה טבלת ניתוח רגישות החיסכון השנתי לשינוי בעלויות האחזקה השוטפת, אל מול השיפור בתפוקת העובדים.

להלן הטווחים שנבחרו:

- נתון בסיס 1: תפוקת העובד החודשית הינה כאלף הוראות תשלום בחודש, 12 אלף בשנה.
 - הנחת יסוד 1: תפוקת העובדים תעלה בעקבות יישום המערכת.
 - הטווח שנבחר: בין 12,250 הוראות בשנה, לבין 15,000 הוראות בשנה.
 - נתון בסיס 2: ההוצאות השנתיות (לא עלויות ההקמה) הינן כ 350 אש"ח לשנה.
 - הטווח שנבחר: בין 250 אש"ח לבין 550 אש"ח.
- להלן התוצאות (ראה נספח קובץ אקסל):

עלויות אחזקה		רגישות החיסכון השנתי לשינוי בעלויות האחזקה השוטפות אל מול השיפור בתפוקת העובדים							תפוקת עובד
₪	₪	₪	₪	₪	₪	₪	₪	₪	
550,000	500,000	450,000	400,000	350,000	300,000	250,000	2,066,667		
1,676,531	1,726,531	1,776,531	1,826,531	1,876,531	1,926,531	1,976,531	12,250		
1,702,000	1,752,000	1,802,000	1,852,000	1,902,000	1,952,000	2,002,000	12,500		
1,726,471	1,776,471	1,826,471	1,876,471	1,926,471	1,976,471	2,026,471	12,750		
1,750,000	1,800,000	1,850,000	1,900,000	1,950,000	2,000,000	2,050,000	13,000		
1,815,455	1,865,455	1,915,455	1,965,455	2,015,455	2,065,455	2,115,455	13,750		
1,835,714	1,885,714	1,935,714	1,985,714	2,035,714	2,085,714	2,135,714	14,000		
1,855,263	1,905,263	1,955,263	2,005,263	2,055,263	2,105,263	2,155,263	14,250		
1,874,138	1,924,138	1,974,138	2,024,138	2,074,138	2,124,138	2,174,138	14,500		
1,892,373	1,942,373	1,992,373	2,042,373	2,092,373	2,142,373	2,192,373	14,750		
1,910,000	1,960,000	2,010,000	2,060,000	2,110,000	2,160,000	2,210,000	15,000		

הטבלה מראה את רגישות החיסכון (כדאיות ההשקעה) כפונקציה של השינוי בעלויות התפעול השוטפות אל מול השיפור בתפוקת העובדים, בהינתן שכל שאר הפרמטרים קבועים. **ניתן לראות כי גם בתסריט הגרוע ביותר, המערכת עדיין מייצרת חיסכון גבוה ביחס להשקעה.**

המודל השני:

מנהל התרחישים: בכלי זה השתמשנו על מנת להשוות בין 3 מצבים אפשריים:

1. עבודה תקינה של המערכת כמצופה.
2. המערכת הצליחה לחסוך רק כמחצית מהמצופה ממנה (מחצית משיעור השיפור).
3. השפעה נוספת שלא נלקחה בחשבון במודל המקורי – הירידה בכמות העובדים וריכוז פעילויות וסמכויות בידי עובדים מועטים יותר עלולה להצריך כוח אדם איכותי יותר, דבר שיכול לעלות את עלויות השכר של החברה במקביל להצלחת המערכת.

תסריט	תסריט עיקרי - כל הנחות המודל מתקיימות	המערכת הותקנה - עלויות נחתם רק בחצי מהחזוי	כתוצאה מהכנסת המערכת, שכר העובדים שמתרו עולה ב-25%
		שיעור התפעול ירדו במחצית מהתחזית המקורית	כתוצאה מצמום כוח האדם וריכוז תהליכים, עולה הצורך בעובדים מומחים ולכן עלות העובדים עלולה לעלות
משתנה			
הוצאות משרדיות	0.01%	0.06%	0.01%
תפוקת עובד	14400	13200	14400
טעויות אנוש	0.01%	0.06%	0.01%
כפילויות	0.00%	0.02%	0.00%
עלות עובד חודשית	6500	6500	8125
תוצאות			
חיסכון שנתי	₪ 2,066,667	₪ 868,182	₪ 1,795,833

תוצאות: ניתן לראות שגם תחת שני התרחישים הנוספים, כדאיות המערכת מובהקת ומביאה לרמת חיסכון משמעותית ביחס להשקעה.

ניתוח, דיון ומסקנות:

כפי שניתן לראות מהתוצאות שנתקבלו בשני המודלים, למערכת יתרונות רבים. במידה ואכן הנחות הבסיס יתקיימו, המערכת תוכל ליצור חיסכון משמעותי ובר קיימא למחלקות המעורבות, ולחברה עצמה. יש לזכור כי הנחות הבסיס מתבססות אמנם על נתוני אמת שנאספו, אך אלו רלוונטיים לגופים שנאספו מהם (חברת הביטוח וספק המערכת), ואלו ככל הנראה ישתנו בין גוף לגוף, לעניין המחלקות המעורבות, תהליכי העבודה הקיימים, המערכות הקיימות, אופי השירות הניתן ע"י הספקים וכו'.

בדיקות נוספות שניתן לבצע בעתיד, בתיאום עם אגף כ"א, הן לגבי צמצום במשרות כ"א בעקבות החלת המערכת, בעיקר לעניין כ"א ייעודי לסריקה ומפתוח, ולעניין משרות שלמים.

סיכום:

המערכת החדשה תיצור חסכון משמעותי בשלושה מובנים:

1. ייעול העבודה, אבטחת מידע והקטנת עלויות משרדיות.
2. צמצום משרות/שעות אדם במשרות ייעודיות של שלמים, סורקים ומפתחים.
3. צמצום טעויות בתשלום.

העבודה נכתבה כחלק מן הקורס "מידע כלכלי – איסוף, ניתוח והצגה" במסגרת התואר השני בכלכלה יישומית במכללה למינהל.

אודי לוי הוא בוגר המחזור הראשון של התואר השני בכלכלה יישומית במכללה למינהל. בוגר תואר ראשון בכלכלה ומנהל עסקים.

יריב גבאי הוא בוגר המחזור הראשון של התואר השני בכלכלה יישומית במכללה למינהל. בוגר תואר ראשון בכלכלה וניהול ותואר שני במינהל עסקים.

Microfinance – מדוע שיעור הריבית על הלוואות המיקרו גבוה? ומהו הפתרון?

מאת: איתי בנין

פרופ' מוחמד ינוס זוכה פרס נובל לשלום לשנת 2006, הוא אחד מהפרופילים החזקים בעולם המיקרו, והיצירה שלו, בנק גרמין בבנגלדש, משמשת לעתים קרובות כדוגמה להצלחת המיקרו מימון בעולם.

כיום, ינוס מתמקד באתגר חדש, והוא התרחבות המיקרו מימון בארה"ב בעיקר ע"י מתן אשראי לאנשים עניים בארה"ב, שוק שבו מיקרו הוא תופעה חדשה יחסית, והסביבה בו שונה מאוד מבנגלדש.

הבנק העולמי והבנק לפיתוח אסיה, איגודי אשראי, בנקים חברתיים, בנקים מסחריים ומוסדות פיננסיים אחרים.

רבים רואים בפעילות המיקרו מימון כפתרון לצמצום העוני, כזו שמאפשרת לעניים להשקיע בעתידם ולהוציאם ממעגל העוני, כאשר הם מדגישים בעיקר את היתרונות של שירותים אלו. לעומתם יש לא מעט אנשי אקדמיה שפחות אופטימיים לגבי הציפיות מפעילות זו על עניים. Stewart ואחרים (2010) מציינים כי ההתבטאויות והשפה סביב נושא המיקרו מימון בעולם יותר מדי נוטה להצגת היתרונות והצד האופטימי מפעילות זו, זה בא לידי ביטוי אפילו בשמות של MFI's (Microfinance Institutions) כמו "hope bank" ו "mustard seed".

MFI's מגבירים את הציפיות ומסתירים את הכישלונות, ולכן צמיחת MFI's מלבד היותה סיבה לתקווה היא גם סיבה לדאגה.

להלן שתי דעות מנוגדות בנוגע ליעילות פעילות המיקרו מימון בהשגת מטרותיו המוצהרות – צמצום העוני והגדלת רווחת קהל היעד (Heales et al. 2011):

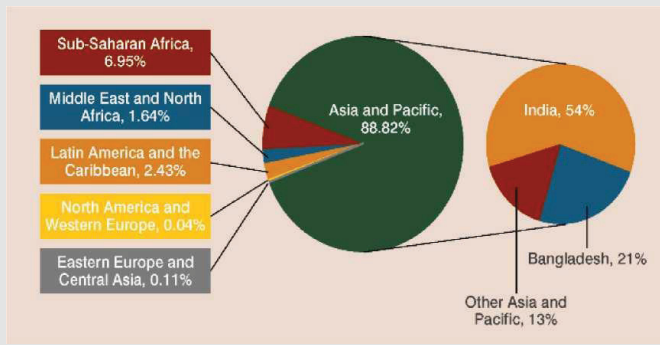
"58% מהעניים שלוו כספים מבנק גרמין הצליחו להיחלץ ממעגל העוני. מספר האנשים המקבלים אשראי זעיר עומד כיום על יותר מ- 100 מיליון איש. בקצב ההתקדמות הזה יצטמצמו שיעורי העוני בעולם לחצי עד שנת 2015. בשנת 2030 כבר נצטרך להקים מוזיאון הנצחה לעוני" (פרופ' מוחמד ינוס, חתן פרס נובל לשלום, בראיון ל"טיים מגזין", 2006). "תנועת המימון הזעיר פועלת כבר 30 שנה וטרם הצליחה לספק ראיות מוצקות לכך שיש לה תרומה ניכרת לצמצום העוני לאורך זמן ושהיא מעודדת התפתחות כלכלית וחברתית 'המתחילה מלמטה'... ואם לא די בכך, כיום כבר יש לא מעט כלכלנים ומומחים לפיתוח כלכלי וחברתי הסבורים כי לא זו

מיקרו מימון מאפשר גישה לשירותים פיננסיים בסיסיים עבור אנשים מעוטי יכולת כלכלית. השירותים הפיננסיים המוצעים במסגרת פעילות זו הם: אשראי, חסכון, ביטוח וחינוך פיננסי, כאשר המוצר הדומיננטי ביותר הינו מתן אשראי למטרות צריכה ופתיחת עסקים קטנים, המוצרים האחרים שצוינו לעיל התפתחו בשלב מאוחר יותר עם התפתחות הענף. לדוג': אדם עני שאין לו בטחונות (רכוש לשעבוד) ואין לו ערבים לא יקבל אשראי מבנק מסחרי רגיל, לעומת זאת בבנק העוסק בפעילות של מיקרו מימון יידרש אותו אדם ברוב הארגונים להיות חלק מקבוצה הדדית של לווים הערבים אחד לשני על מנת לקבל הלוואה (זוהי דוג' לתכנית הלוואה המתבססת על קבוצת לווים).

עפ"י נתוני הבנק העולמי לרוב משקי הבית העניים בעולם המתפתח אין כלל חשבון בנק (World Bank 2012), פעילות מיקרו מימון מעודדת פתיחת חשבונות בנק, ויכולה להביא לצמיחה כלכלית והזדמנות כלכלית עבור עניי העולם. פעילות המיקרו יכולה לסייע לעניים לפתוח עסק קטן ולהשקיע בחינוך ובעתיד ילדיהם. ישנם ארגונים שונים המספקים את השירותים הפיננסיים לעיל חלקם נתמכים ע"י תרומות ו/או סובסידיות וחלקם ברי קיימא, בניהם מדינות, ארגונים בינלאומיים כמו

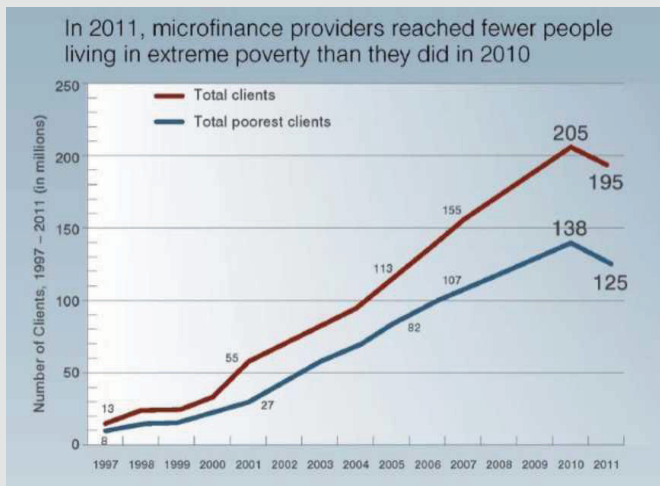
התפלגות הלקוחות העניים לפי אזורים (Larry, R Reed 2013)

הדו"ח של קמפיין פסגת המיקרו קרדיט (Larry, R 2013) מציג בין היתר את הגידול בלקוחות המיקרו מימון בעולם, ניתן לראות כי בשנת 2011 ישנם 195 מיליון לקוחות בעולם מתוכם 125 מיליון המוגדרים עניים, לעומת שנת 2010 אז היו 205 מיליון לקוחות, ומתוכם 138 מיליון עניים, זו הפעם הראשונה שחלה ירידה במס' הלקוחות שמקבלים גישה לשירותים פיננסיים אלו מאז שקמפיין הפסגה התחיל בדיווח הנתונים ב 1998 (ראה איור 2).

הסיבה העיקרית לכך כפי שמוצגת ע"י קמפיין הפסגה היא שהצמיחה המהירה של MFI's באנדרה פראדש (הודו) הביאה למצב שבו אותם הלווים, קיבלו מספר הלוואות ממוסדות מיקרו מימון שונים, ובכך הגיעו למצב של הלוואות יתר. טענות על התאבדויות של לווים שלא יכלו לעמוד בהתחייבויותיהם הוביל לחקיקה בהודו שהגבילה את MFI's בגביית הכספים, עקב כך, בנקים ומשקיעים בינלאומיים הפסיקו את פעילות המיקרו מימון שלהם באנדרה פראדש.

• גידול בלקוחות MFI's לשנים 2011-1998 (Larry, 2013) • (R Reed).

תכניות מיקרו מימון

ישנם שני סוגים עיקריים של תכניות MFI's, וסביבם יש מודלים שונים בין ארגונים ומדינות. האחד הינו מתן הלוואות אישיות והשני מתן הלוואות קבוצתיות. הלוואות אישיות דורשות סינון גדול יותר של לקוחות ע"י

בלבד שמימון זעיר אינו עוזר לעניים, אלא שהוא מסכל את תהליך צמצום העוני לאורך זמן ואת ההתפתחות הכלכלית והחברתית 'המתחילה מלמטה' (ד"ר מילפורד בייטמן, תגובה בכתב לסוגיית הצלחתה של תעשיית המיקרו מימון בביעור העוני, 2011).

צמיחה

תעשיית המימון הזעיר התפתחה על רקע של היעדר זמינות מקורות אשראי פורמלי לאוכלוסייה גדולה במדינות מתפתחות, ולאחר מכן עברה במידה פחותה למדינות מפותחות (ירון ופיט, 2012).

התמיכה הרבה שנותנת מדינות, רשויות פיתוח בינלאומיות וארגונים וולונטריים מגוונים למוסדות מיקרו מימון מקורה בהנחה הרווחת שפיתוח שירותים פיננסיים פורמליים, בנקאיים וחופ-בנקאיים, לאוכלוסייה שלא עומד לרשותה תיווך פיננסי נאות תורם לצמיחה כלכלית המלווה בצמצום העוני (2004) (Beck et al.).

פעילות המיקרו מימון התחילה בעולם המתפתח של שנות ה-70 בכדי לעזור לאנשים עניים לצאת ממעגל העוני בעיקר ע"י עידוד יזמות עסקית (Bredberg & Ek 2009). המטרה של פעילות המיקרו מימון בעולם המפותח דומה מאוד לעולם המתפתח, אך ההתמקדות היא יותר בנושא היזמות העסקית ופחות בצמצום העוני (Bredberg & Ek 2011).

Stewart ואחרים (2010) הגיעו למסקנה שישנם לקוחות מיקרו שנעשו עניים יותר ומצבם הורע בעיקר בעקבות לקיחת הלוואות מיקרו, שכן הם צורכים יותר במקום להשקיע בעתידם, עסקיהם אינם מצליחים לייצר מספיק רווח בכדי להחזיר את ההלוואה, עקב שיעורי ריבית גבוהים מדי על ההלוואה. הם מגיעים למסקנה שהדגש בפעילות המיקרו במדינות המתפתחות שגוי, כלומר במקום לנסות להגיע לעניים ביותר, יש צורך להתמקד במתן הלוואות ליזמים ולא לראות בכל עני כיזם פוטנציאלי.

פעילות המיקרו מימון הביאה להעצמה של נשים בעולם המתפתח. כך לדוג': בבנק גראמין בבנגלדש, נתון לשנת 2011 מראה כי 97% מתוך 8.3 מיליון הלווים מהבנק הן נשים. כמעט כל הפעילות של MFI's נעשית במדינות מתפתחות כאשר בהודו מס' הלקוחות העניים הגדול ביותר, עם 54% מכלל הלקוחות העניים שמקבלים שירות מיקרו מימון. בשנים האחרונות החלה התרחבות בפעילות זו במדינות מפותחות, אך הפעילות במדינות אלו היא נמוכה מאוד ובשלבי התהוות, באיור מטה ניתן לראות שאחוז הלקוחות העניים במדינות המפותחות ביחס לכלל הלקוחות בעולם הוא נמוך מאוד ועומד על 0.04%.

והן נוטות להצלחה. ההצלחה בשימוש בתכניות אלו במדינות מתפתחות עשויה להיות תלויה במידה הגבוהה יחסית של הון חברתי המצוי בסביבה זו (Gomez & Santor, 2001).

ריבית

שיעור הריבית

האם צמצום העוני היא המטרה האמתית של הארגונים בענף? ישנה ביקורת לא מעטה לגבי המטרה האמתית של פעילות המיקרו מימון, ביקורת זו נובעת כיוון שארגוני ה-MFI's גובים ריבית גבוהה יותר באופן משמעותי מבנקים מסחריים. ממוצע הריבית העולמי לשנת 2008 היה 35%, ריבית ממוצעת קיצונית נמצא באוזבקיסטן עם 80%, ובסרי לנקה עם 18%, (ראה איור מטה) (Kneiding & Rosenberg 2008). במדינות בהן שיעור הריבית נמוך מ-50%, האינפלציה לא מרימה ראש מעבר ל-10% (McCloughlin 2013).

ממוצע שיעורי ריבית שנתיים על הלוואות MFI's במדינות שונות בעולם, 2005-2006 (Kneiding & Rosenberg 2008).

שיעורי ריבית גבוהים, מונעים לקחת הלוואות לפעילויות שמייצרות תשואות נמוכות, כיוון שבכדי שהלווה יוכל להחזיר את ההלוואה הוא צריך לייצר תשואה עודפת על ההשקעה, תשואה גבוהה משיעור הריבית על ההלוואה. עפ"י דו"ח של הבנק לפיתוח אסיה רוב הזדמנויות ההשקעה בדר"כ כרוכות בתשואות מתונות יותר משיעור הריבית על ההלוואה (2006 Fernando).

האם לאורך השנים חלה מגמת ירידה או עליה בשיעורי הריבית? תחום ה-MFI's צומח ומתפתח לאורך השנים, וכך גם הטכניקות בהתייעלות המימון הזעיר, ולכן נצפה לראות הפחתה בעלויות ובשיעורי הריבית עם הזמן, אך האם כך הדבר? הנעשה בבוליביה תואם בהחלט את הצפיות (ראה איור מטה). שיעורי הריבית צנחו משנת 1992 ועד 2007 ב-43%, מ-60% ל-17%, וזאת לעומת ירידה מתונה יותר של כ-12% בבנקים מסחריים רגילים. כמוכן שמדינה אחת איננה יכולה לייצג את הכלל. בבנגלדש לדוגמה לא הייתה ירידה משמעותית בשיעורי הריבית, אם כי שיעורי הריבית

הבנק ועלויות עסקה גבוהות יותר מאשר הלוואות מבוססות קבוצה (Bredberg & Ek 2011). התכנית הנפוצה יותר, היא הלוואה מבוססת קבוצה, והיא זו שמכילה את רוב לוו המיקרו. בנקים חברתיים ומלכ"רים מתמקדים בהלוואות מבוססות קבוצה, בעוד ארגוני MFI's מסחריים נוטים לעסוק יותר במתן הלוואות אישיות (Baydas et al. 1997).

דוגמה לתכנית הלוואה קבוצתית בבנק גרמין

אמריקה:

שלב 1- בניית הקבוצה: אישה שנתונה מאפשרים לה לקבל הלוואה (על סמך ההגדרה של בנק, הרעיון הוא שרק עניים באמת יקבלו) צריכה למצוא עוד 4 נשים שהיא סומכת עליהן. שלב 2- הדרכה: נשות הקבוצה משתתפות בשבוע הרצאות על חינוך פיננסי, למידה על אשראי וחסכונות, ובסוף השבוע כל אישה פותחת חשבון חסכון בבנק. שלב 3- מתן הלוואה: כל אישה מקבלת הלוואה של \$1500 לפתיחת עסק קטן.

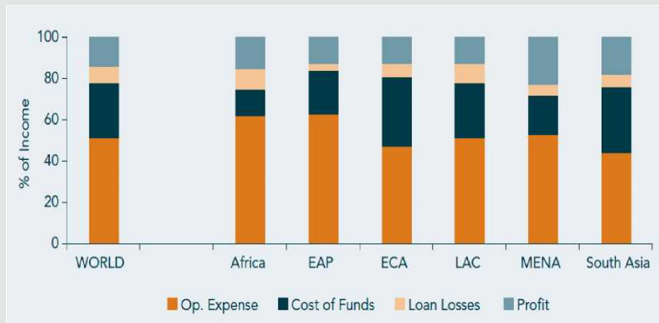
שלב 4- תמיכה: בכל שבוע הקבוצה תיפגש עם צוות הבנק בביתו של אחד מחברי קבוצת הלווים, בכדי לבצע תשלומי הלוואה וחיסכון, ובכדי להמשיך בלימוד החינוך הפיננסי.

בתכנית ההלוואה מבוססת קבוצה ישנו עיקרון של אחריות משותפת של פירעון ההלוואה.

מצד אחד אחריות משותפת יוצרת תמריץ לחברי הקבוצה לפקח אחד על השני מה שיכול להוביל לשיעורי החזר גבוהים יותר, ועפ"י (Ghatak 1999) הלוואות מבוססות קבוצה מגדילות את שיעורי הפירעון גם באמצעות הביטחונות החברתיים וגם בשל בחירת עמיתים לקבוצה ע"י חברי הקבוצה.

מצד שני הלוואות מבוססות קבוצה עלולות להוביל לבעיה של moral hazard (סיכון מוסרי) שבו חלק/אחד מחברי הקבוצה מנצל את האחריות המשותפת לתועלתו האישית בלבד ומתנהג כ-free rider, וכתוצאה מכך שאר חברי הקבוצה יצטרכו לשאת בנטל, לדוגמה: אם אחד מחברי הקבוצה לא עמד בהתחייבויותיו כלפי המלווה, שאר חברי הקבוצה מתבקשים להחזיר את החוב של אותו free-rider, ואם לא יעשו זאת, לא תינתן להם גישה לקבל הלוואות עתידיות (Gine. 2006 et al). בעיות הפירעון יגדלו כאשר יש יותר קרובי משפחה באותה הקבוצה, אמנם בעיית moral hazards מופחתת, אך למלווה יהיה קשה להטיל סנקציות על קרובי משפחה, שכן הקשר המשפחתי יכול לגרום לשיתוף פעולה נגד תכנית ההלוואה והפירעון, לכן במסגרת התכניות יש חוקים כנגד קבוצות המכילות קרובי משפחה בגלל קנוניה אפשרית, או לחילופין דרישה שלא יהיה קשר משפחתי בין חברי הקבוצה כדוגמת בנק גרמין בבנגלדש (Sharma, M & Zeller, 1997). במדינות מתפתחות רוב התכניות הן מבוססות קבוצה,

עלויות והרווח כאחוז מההכנסה, 2006
(Rosenberg R, Gonzalez A & Narain 2009 S).

Note: 554 sustainable MFIs reporting to MIX for 2006 weighted by GLP. The Unit Desa system of Bank Rakyat Indonesia is excluded from this calculation because its reported cost of funds reflects artificial pricing arrangements between Unit Desa and the rest of the bank. The income on which the percentages are based is interest yield plus other income minus taxes.

הריבית הגבוהה מוסברת ע"י העלויות הגבוהות הגלומות במתן הלוואות המיקרו. העלויות הגבוהות נובעות מעלות העסקה, ובעיקר עקב האינטראקציה והקשר האישי הנדרש בין המלווה ללווה, כתחליף לביטחונות הפורמליים במתן הלוואות מסוג זה, ולא ממה שנראה לנו הכי טריוויאלי שההלוואות ללקוחות עניים נושאות סיכון גבוה יותר להחזר (Helms & 2004, Reille). במדינות בהם שיעורי הריבית נמוכים יותר עלויות התפעול נמוכות יותר. כך בסרי לנקה עם ריבית סביב 18%, עלויות התפעול מהוות 7.7% מתיק האשראי ברוטו, ובאתיופיה עם ריבית סביב 20%, עלויות התפעול מהוות 9.4% מתיק האשראי. לעומת זאת באוזבקיסטן ומקסיקו שבהם שיעור הריבית גבוה מ-60%, עלויות התפעול גבוהות מ-39% מתיק האשראי. (Kneiding & Rosenberg 2008)

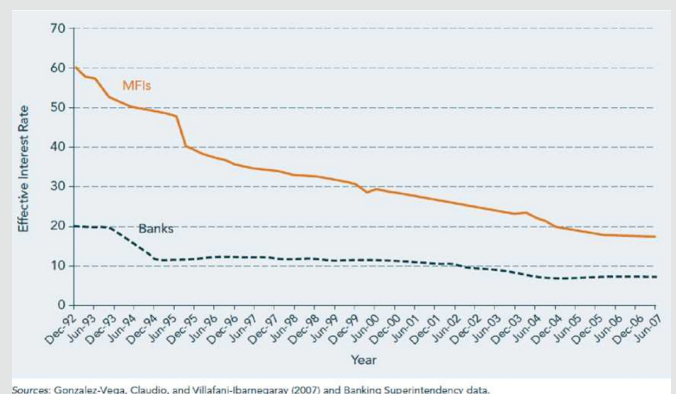
גמישות הביקוש להלוואות ביחס לריבית

לרוב, קובעי מדיניות מניחים ביקוש קשיח במחיר, כלומר מניחים כי העניים במידה רבה, חסרי רגישות לשינויים בשיעור הריבית, וקובעים כי עליית שיעורי ריבית ע"י MFIs תוכל להפחית את התלות של MFIs בסובסידיות ותרומות, בדרך לעצמאות כלכלית בר קיימא.

עם זאת, קיים הפחד שהנחה זו שגויה וכי העלאת הריבית תגרום לירידה בביקוש לשירותים הפיננסיים שמציעים (2008) MFIs. Karlan & Zinman בחנו השערות של ביקוש קשיח בדרום אפריקה בקרב MFIs למטרות רווח. הם מצאו שעקומת הביקוש ביחס למחיר יורדת בצורה מתונה בשיעורי ריבית הנמוכים משיעורי הריבית הסטנדרטים של המלווה, אך רגישות הביקוש עלתה בצורה חדה בשיעורי ריבית הגבוהים מהשיעורים הסטנדרטים של המלווה. הם מצאו כי שיעור ריבית גבוה יותר גרם להקטנת הפירעון על הלוואות, ושיעור ריבית נמוך יותר הביא ליותר הלוואות ע"י נשים.

Dehejia ואחרים (2005) חקרו את ההשפעה של עליית מחירים בלתי צפויה בשכונות העוני בדאקה, בירת בנגלדש. תוצאות המחקר מראות שעליה בלתי צפויה בשיעור הריבית הריאלית

התחילו מרף נמוך בהרבה מבוליביה (Rosenberg R, 2009).
(Gonzalez, A & Narain, S).

Sources: Gonzalez-Vega, Claudio, and Villafani-Ibarnegaray (2007) and Banking Superintendency data.

מגמת שיעור הריבית בבוליביה, בשנים 1992-2007
(Rosenberg R, Gonzalez 2009 A & Narain S).

חשוב מאוד שמוסדות המיקרו יהיו ברי קיימא, כלומר הם חייבים להיות רווחיים בכדי שיוכלו להתקיים באופן עצמאי וללא סיוע ממשלתי או תרומות, אך האם שיעורי הריבית הגבוהים הם תוצאה של רצון ה-MFI לייצר רווחים מופרזים? או שמה הם תוצאה של חוסר יעילות תפעולית שניתן למנוע/ לשפר אותה? בכדי לבדוק לעומק האם שיעורי הריבית סבירים, צריך לבחון האם הרווחים של ה-MFI סבירים, ע"י ניתוח עלויות ההלוואה, ניתוח טוב יותר ייעשה על MFIs ברי קיימא בכדי שהממצאים יהיו אמינים, עבור יחס בין שיעור הריבית שגובים לבין העלויות והרווח המתקבל, וזאת כיוון ש MFIs ברי קיימא יכולים להגדיר את שיעור הריבית כפי שהם רוצים ללא קשר לגובה העלויות, ובתנאי שאין תקרת ריבית או הגבלה אחרת.

שלא במפתיע, MFIs ברי קיימא גובים ריבית גבוהה יותר מ MFIs שאינם ברי קיימא הנתמכים ע"י סבסוד ממשלתי ו/או תרומות. Rosenberg ואחרים (2009) הפרידו את שיעור הריבית שגובים MFIs לארבעה מרכיבים: עלות המימון, הוצאות בגין הפסדי אשראי, הוצאות תפעוליות ורווח. החוקרים הגיעו למסקנה, שלמרות מקרים ספציפיים של ניצול לרעה ע"י MFIs, שיעורי הריבית בדר"כ סבירים, וכי אין עדות לדפוס רחב של ניצול לזוי המיקרו, באמצעות שיעורי ריבית גבוהים לצורך הפקת רווחים מופרזים. האזור מטה מציג את החשיבות היחסית של כל אחד מהמרכיבים שציינו לעיל, הבאים לידי ביטוי כאחוז מההכנסות לאחר מס, ניתן לראות שהוצאות התפעול מהוות מחצית מההכנסות, לאחר מכן עלות המימון, הרווח והוצאות בגין הפסדי אשראי.

השנתית מ- 18% ל- 30% משפיעה על הביקוש לשירותי מיקרו. וגמישות הביקוש ביחס לשינויים בריבית נעה בין 0.73- ל 1.04.

תכניות הלוואה מסובסדות

תכניות הלוואות מסובסדות ע"י ממשלות נמצאו כלא מוצלחות, שיעורי הריבית המסובסדים פוגעים במתן השירותים הפיננסיים לעניים. הלוואות זולות יותר מובילות לעודף ביקוש להלוואות מסובסדות ולכן יש צורך בהגבלת מס' ההלוואות שניתן לקבל, מה שעלול להסיט את מתן האשראי עבור לווים אמידים יותר.

ישנן שלוש בעיות עיקריות בתכניות הלוואה מסובסדות: בעיה ראשונה היא שמלווים מסובסדים מעדיפים לתת הלוואות ללווים אמידים יותר, כיוון שהריבית הנמוכה מקשה עליהם בביסוי עלויות ההלוואות הזעירות מצד אחד (עלות העסקה עבור הלוואה זעירה גבוהה יותר, כפי שתיארנו לעיל), ומאידך ללווים הגדולים יש כוח פוליטי. בעיה שניה היא, שהלווים רואים בהלוואה מסובסדת מענק ממשלתי ונוטים פחות להחזיר הלוואה מסובסדת, זה נכון לגבי מדינות עם היסטוריה של תכניות הלוואה סלחניות עבור הלווים. ניתן לראות זאת בשיעורי ה- Default הגבוהים כפי שדווחו בתכניות מסובסדות במדינות מתפתחות לדוגמה: בהודו 50%,

בנגלדש 71%, מלזיה ונפאל 40%.

בעיה שלישית היא שקיום תכניות הלוואה מסובסדות בריבית נמוכה, משמעותה במילים אחרות היא שהמלווים לא יכולים לכסות את העלויות שלהם עבור ריביות נמוכות ללא סיוע ממשלתי, ולכן זה דורש מהממשלה להמשיך בחידוש תכניות אלו. בשנות השמונים, ממשלת הודו הציגה מגוון של תכניות הלוואה מסובסדות כולל תכנית הפיתוח IRDP.

תכנית זו סבלה משלוש הבעיות קלאסיות כפי שהוצגו לעיל: הסטה של האשראי עבור לווים אמידים יותר, שיעורי החזר נמוכים ויצירת תלות בסובסידיות (Helms & Reille 2004).

תקרת ריבית

בחלק מהמדינות המתפתחות קיימת תקרה לגובה הריבית. אך

למרבה הצער כמו תכניות הסובסידיה גם אמצעי זה נמצא כלא יעיל. תקרת הריבית שנקבעו נמוכות מדי בכדי שה- MFI's יוכלו להיות ברי קיימא. הגופים הממשלתיים בדר"כ לא נותנים את הדעת לגבי מבנה העלויות של מימון זעיר בחישוביהם, ובקביעת תקרת הריבית ההתייחסות היא לפי עלות נמוכה יותר כמו של בנק מסחרי רגיל. תקרת ריבית גורמת להאטה בצמיחת MFI's ולצמצום מתן השירותים הפיננסיים באזורים הכפריים, שם מצויה אוכלוסייה ענייה יותר, וזאת כיוון שהם לא מצליחים לכסות את הוצאות התפעול שלהם.

דוגמה להצטמקות שוק-

בניקרגואה בשנת 2001 לאחר שהפרלמנט קבע תקרת ריבית ל- MFI's, חלק ממוסדות המיקרו עדבו את האזורים הכפריים, שבהם הסיכונים ועלויות התפעול גבוהים יותר, וצמיחת ה- MFI's הצטמצמה מ- 30% צמיחה שנתית לפחות מ- 2% צמיחה שנתית. דוגמה נוספת- השוואת שיעורי חדירת שוק בין 23 מדינות עם תקרת ריבית, לבין 7 מדינות ללא תקרת ריבית, מראה כי במדינות בהם קיימת תקרת ריבית שיעור החדירה הממוצע הינו 4.6% לעומת 20.2% במדינות ללא תקרת ריבית. עם תקרת הריבית באה גם חוסר השקיפות, MFI's המחפשים דרכים עקיפות בכדי לכסות את העלויות, מעמיסים עמלות וחייבים חדשים על ההלוואה. אמנם הריבית נמוכה, אך עלות ההלוואה לא ברורה לרוב הלקוחות (2004 Helms & Reille).

תחרות

הגברת התחרות זוהי הדרך היעילה ביותר להפחתת הריבית, ועלויות נוספות על הלוואות MFI's. מדיניות לקידום תחרות וחדשנות בין נותני האשראי המיקרו, תביא להפחתת ריבית על הלוואות המיקרו ולהרחבת קהל היעד, בנוסף לחקיקת חוקים ותקנות להגנת הצרכן מפני תמחור מטעה, ומתן חינוך פיננסי ללווי המיקרו (מחקר של מוסדות פיננסיים בהודו מצא כי מתוך 600 לווים 92% לא ידעו מהי הריבית על ההלוואה שלקחו) (Helms & Reille 2004). בחלק ממדינות אסיה ניתן לראות תוצאות חיוביות עקב עידוד סביבה תחרותית.

לדוגמה: קמבודיה אפשרה ל MFI's לפעול בחופשיות בשוק, וקובעי המדיניות בחרו לחוקק חוק הלוואות, במקום להטיל תקרת ריבית, כתוצאה מכך ענף המיקרו הפך לתחרותי יותר, מה שהוביל לירידה בשיעורי הריבית מסביבות 10% ריבית לחודש לסביבות 4%-3% ריבית לחודש (Fernando 2006). נכון לכתיבת שורות אלה שיעור הריבית השנתית ברוב מוסדות המיקרו בקמבודיה נע בין 27%-40%.

Rosenberg ואחרים (2009) קובעים כי רמות הריבית של MFI's צפויות להיות גבוהות יותר משיעורי הריבית של בנקים

מסחריים גם בעתיד, עקב עלויות עסקה וסיכון גבוהים יותר. ומסכמים שגם אם הסיבה לירידת שיעורי הריבית איננה מוסברת ברובה ע"י תחרות בין MFI's, עדיין מגמת הירידה בשנים האחרונות של שיעורי הריבית, עלויות ורווחי MFI's, היא תופעה מעודדת.

סיכום

MFI's גובים ריבית גבוהה, לא בכדי לייצר רווח מופרז, אלא מפני שעלויות התפעול המועמסות על ריבית ההלוואה גבוהות יותר MFI's, לעומת בנקים מסחריים רגילים שלא עוסקים בפעילות מיקרו מימון. מדיניות של תכניות הלוואה מסובסדות ותקרת ריבית נמצאו כלא יעילות, והדרך היעילה שנמצאה כזו שיכולה להביא להפחתה של שיעור הריבית, היא הגברת התחרות בענף המיקרו מימון, שתביא להתייעלות תפעולית של MFI's אלו, וזאת במקביל לקביעת חוקים ותקנות להגנת הלווה.

העבודה נכתבה עבור סמינריון סדנת מצטיינים בבנקאות.

אייתי בנין הוא בוגר תואר ראשון בכלכלה וניהול במסלול האקדמי המכללה למינהל.

ביבליוגרפיה

אינטרנט:

Bangladesh Market Profile-

<http://mixmarket.org/mfi/country/Bangladesh/news/topic/interest-rates>

Bank Grameen- <http://www.grameen-info.org>

Bank Grameen America- <http://grameenamerica.org>

Microfinance interest rate data- <http://data.mftransparency.org/data/countries>

Yunus, M (2012) – A History of Microfinance. TedxVienna- This video was filmed at an independently organized TEDx event and uploaded by the organizer <http://tedxtalks.ted.com/video/TedxVienna-Muhammad-Yunus-A-His>

מאמרים:

ירון יעקב ופיט גליה, 2012. תעשיית המימון הזעיר בעולם ובישראל, מחלוקות בכלכלה סדרה שנייה. ירושלים: התכנית לכלכלה וחברה במכון ון ליר.

<http://www.vanleer.org.il/sites/files/product-pdf/dispute20.pdf>

Baydas Mayada M, Graham, H & Valenzuela, L (1997) Commercial Banks in Microfinance: New actors in the microfinance world, Economics and Sociology, Occasional Paper No. 2372 (The Ohio State University) <http://www.globenet.org/archives/web/2006/www.globenet.org/horizon-local/ada/combank.html>

Beck, Thorsten, Asli Demirguc-Kunt & Ross Levine, (2004). "Finance Inequality and Poverty: Cross-Country Evidence," World Bank Policy Research Working Paper 3338, Washington, D.C.: The World Bank (June) <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2004/07/23/00011274220040723123757/additional/10350332220041117174006.pdf>

Bredberg, S & Ek, S (2011) How to apply microfinance activities in the developed world – a case study in New York City. <http://kth.diva-portal.org/smash/get/diva2:490763/FULLTEXT01.pdf>

Bredberg, S & Ek, S (2009) Mikrofinansieringens ekonomiska och sociala effekter – faltstudie Grameen Bank, KTH Institutionen for fastighet och byggande Examensarbete nr 7
http://www.kth.se/polopoly_fs/1.159495!/Menu/general/column-content/attachment/nr%207.pdf

Dehejia, R, Montgomery, H & Morduch, J.,(2005). Do Interest Rates Matter? Credit Demand in the Dhaka Slums. Journal of Development Economics. <http://www.econ.vale.edu/seminars/develop/tdwo6/morduch-o6o5o1.pdf>

Fernando, N (2006), Understanding and Dealing with High Interest Rates on Microcredit, Manila: Asian Development Bank. http://www.microfinancegateway.org/gm/document-1.9.27646/33416_file_Microcredit_Understanding_Dealing_ADB.pdf

Ghatak, M (1999). Group lending, local information and peer selection. Journal of Development Economics vol.60 (1999) 27–50. Department of Economics, Uniliversity of Chicago.
<http://econ.lse.ac.uk/staff/mghatak/jde1.pdf>

Gine, X, Jakiela, P, Dean, K & Murdoch, J (2006) Microfinance Games, World Bank. Policy Research, Working Paper 3959, July
<http://elibrary.worldbank.org/docserver/download/3959.pdf?expires=1374425336&id=id&accname=guest&checksum=F7862F49B1C50E2F9FC2B5440C782A7B>

Gomez, R & Santor, E (2001) Membership Has Its Privileges: The effect of Social Capital and Neighbourhood Characteristics on the Earnings of Microfinance Borrowers, The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economique, Vol. 34, No. 4 Nov, 943–966
http://eprints.lse.ac.uk/361/1/Self_emp_Final_Draft.pdf

Heales, Lottie, Louise Holly & Julia Modern, (2011). Helping or Hurting: What Role for Microfinance in the Fight against Poverty? London: All-Party Parliamentary Group on Microfinance. <http://www.appg-microfinance.org/files/APPG%20on%20Microfinance%20inquiry%20report%202011%20-%20low%20res.pdf>

Helms, B & Reille, X (2004) Interest Rate Ceilings and Microfinance: The Story So Far, CGAP, Occasional Paper, No. 9.
<http://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Occasional-Paper-Interest-Rate-Ceilings-and-Microfinance-The-Story-So-Far-Sep-2004.pdf>

Karlan, D & Zinman, J (2008). Credit elasticities in less-developed economies: Implications for microfinance, American Economic Review 98(3): 1040–1068 . <http://karlan.yale.edu/p/Credit%20Elasticities%20in%20Less-Developed%20EconomiesImplications%20for%20Microfinance.pdf>

Kneiding, C & Rosenberg, R (2008). Variations in Microcredit Interest Rates. Washington, DC. CGAP. http://www.responsability.com/domains/responsability_ch/data/free_docs/1_o8o7_CGAP_Variations_in_Microcredit_Interest_Rates_2.pdf

Larry, R Reed (2013). Microcredit Summit Campaign Report
[/http://stateofthecampaign.org/the-report/executive-summary](http://stateofthecampaign.org/the-report/executive-summary)
[/http://stateofthecampaign.org/2012/12/10/reaching-fewer](http://stateofthecampaign.org/2012/12/10/reaching-fewer)

Mcloughlin, C (2013). Helpdesk Research Report: Impact of microcredit interest rates on the poor. GSD RC .
<http://www.gsdc.org/docs/open/HDQ869.pdf>

Rosenberg, R, Gonzalez, A & Narain S, (2009). The New Moneylenders: Are the Poor Being Exploited by High Microcredit Interest Rates? Occasional Paper 15. Washington, DC: CGAP
<http://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Occasional-Paper-The-New-Moneylenders-Are-the-Poor-Being-Exploited-by-High-Microcredit-Interest-Rates-Feb-2009.pdf>

Sharma, M & Zeller, M (1997). Repayment Performance in Group-Based Credit Programs in Bangladesh: An Empirical Analysis. World Development, Vol. 25, No. 10, pp. 1731-1742, 1997. International Food Policy Research Institute, Washington, DC, U.S.A.
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.144.2327&rep=rep1&type=pdf>

Stewart R, Van Rooyen C, Dickson K, Majoro M, de Wet T (2010). What is the impact of microfinance on poor people? A systematic review of evidence from sub-Saharan Africa, Technical report. London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit,

University of London
[http://eprints.ioe.ac.uk/6394/1/Stewart2010What\(Report\).pdf](http://eprints.ioe.ac.uk/6394/1/Stewart2010What(Report).pdf)

World Bank (2012). New database shows three quarters of world's poor are "unbanked" Press Release No: 2012/400/Dec, Washington
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0..contentMDK:23172927~pag>

כלכלה אחרת – מה אפשר ללמוד מהאנתרופולוגיה על כלכלה? או: "לצאת מהקופסא הקפיטליסטית"

מאת: ד"ר ירדן ענב

כלכלנים נוטים לראות בקפיטליזם התחרותי משהו וודאי ואפילו "מובן מאליו". ולכן, התייחסות לתפיסות כלכליות אלטרנטיביות דורשת שינוי יסודי בדרכי החשיבה, או במילים אחרות: "לצאת מהקופסא" של הקפיטליזם. לשם כך, כדאי לכלכלנים להסתכל מחוץ למחלקות לכלכלה.

האנתרופולוגיה מושג התרבות הוא רחב מאוד, וכולל בתוכו גם את הכלכלה. אולם, שדה המחקר של האנתרופולוגיה היה מאז ומתמיד חברות "מסורתיות" ו"פשוטות" (שלא לומר "פרימיטיביות"), בעיקר באסיה ואפריקה.

לכן, אנתרופולוגים כמעט ולא חקרו את השיטה הכלכלית הקפיטליסטית במדינות המערב (כמו שעשו הסוציולוגים קרל מרקס ומקס וובר), אלא את המודלים הכלכליים שפיתחו חברות ותרבויות (או "שבטים") בפריפריה של הגלובוס.

שיטת המחקר האנתרופולוגית נקראת "מחקר שדה" (Field Research), והיא מתבססת על "תצפית משתתפת" (Participant Observation).

הכוונה היא שכדי לבצע את מחקרו האנתרופולוג "יוצא אל השטח", ומבלה תקופת-חיים ארוכה (מס' חודשים ואף שנים) יחד עם נחקריו, הילידים המקומיים. בזמן זה הוא לומד את השפה המקומית ואת מנהגי המקום.

בהקשר לכלכלה, האנתרופולוג הכלכלי שנמצא בשטח לומד באיזו שיטה הנחקרים שלו מקיימים את עצמם (למשל: חקלאות, דייג או צייד), האם הם מייצרים סחורות, איזה סוג של סחורות, עם מי ומתי הם מבצעים מסחר, וכו'.

את הולדתו של הענף האקדמי המכונה "אנתרופולוגיה כלכלית" ניתן לתארך ל-1968 עת פורסם הספר "אנתרופולוגיה כלכלית" (Economic Anthropology) בעריכת לקלייר ושניידר.

הימנעות מכוונת מהצלחה כלכלית אצל האינדיאנים של האמטנגו
המחקרים של האנתרופולוגים הכלכליים בחברות פשוטות מחוץ

לדוגמא, אפשר לומר די בוודאות שהבשורה הגדולה ביותר של מדעי החברה (הסוציולוגיה) עבור מדע הכלכלה הייתה הרעיון המהפכני של קרל מרקס ופרידריך אנגלס – סוציאליזם או קומוניזם.

אם כן, מה כלכלנים יכולים ללמוד מהאנתרופולוגיה? מכיוון שהאנתרופולוגיה החברתית-תרבותית מתמקדת בחקר חברות ותרבויות מסורתיות ופשוטות, התשובה היא שהאנתרופולוגיה מתאימה במיוחד ללמד אותנו ולהכיר לנו מודלים של כלכלה "אחרת", כלכלה לא-קפיטליסטית. ולכן, האנתרופולוגיה מאפשרת לנו לחשוב-מחדש על הנחות-היסוד של הקפיטליזם, ו"לצאת מהקופסא הקפיטליסטית".

במאמר זה אבקש להציג שתי דוגמאות של כלכלה לא-קפיטליסטית שנחקרו על-ידי אנתרופולוגים: "כלכלת מתנות" ו"כלכלת נתינה".

מהי אנתרופולוגיה כלכלית?

תחום המחקר של האנתרופולוגיה הוא "תרבות". מבחינת

בשורה התחתונה נאש רוצה לטעון שיש לה הסבר חלופי למה שנראה לכאורה כהתנהגות כלכלית לא רציונלית: האמטנגו חיים בתוך מערכת חברתית-תרבותית עם אילוצים מסויימים, שהופכים את ההתעשרות האישית לדבר בלתי-רצוי, ומעודדת שיוויון כלכלי-חברתי בעזרת "מנגנונים מיישרים".

ובמילים אחרות - האינדיאנים של האמטנגו אולי לא "רציונליים" מבחינה כלכלית, אבל הם בוודאי פועלים בהגיון בתוך הקונטקסט התרבותי שלהם. המסקנה היא שלא ניתן לנתק התנהגות כלכלית מאילוצים חברתיים תרבותיים ודתיים (הבילנד, 1999). לסיום, יש לציין שאמנם חברת האמטנגו מפעילה לחצים נגד התעשרות, אבל נאש מדווחת שגם תופעות של עוני או רעב לא היו קיימות אצלם. אם כן, נראה שיש מה ללמוד מהשיטה הכלכלית שלהם.

כלכלת מתנות בחברות פשוטות

הכלכלן קארל פולאני (Polanyi) חילק את השיטות הכלכליות בעולם לשלוש סוגים: "כלכלת שוק" (למשל, קפיטליזם), "חלוקה-מחדש", ו"כלכלת מתנות". מהי "כלכלת מתנות"? זהו מודל כלכלי אלטרנטיבי לקפיטליזם, שנמצא בחברות פשוטות, שנחקרו ע"י אנתרופולוגים. החיבור החשוב ביותר לעניינו כאן הוא "על המתנה" (Essai sur le don) של מרסל מוס (Mauss). בחיבור זה, מוס (1924) מציג את השיטה הכלכלית של "כלכלת מתנות" (Gift economy) בהתבסס על פולינזיה (קבוצת איים באוקיינוס השקט). לפי מוס למתנה יש ערך חברתי, ולא רק כלכלי, וזאת מפני שנתנת מתנה מייצרת קשר חברתי לטווח ארוך: זהו קשר של יחסי-גומלין, המבוסס על הדדיות (reciprocity).

איך נוצרת מערכת יחסים חברתית של הדדיות? כשאדם נותן מתנה הוא מייצר אצל המקבל התחייבות להחזיר משהו שווה-ערך. לפי מוס, ב"כלכלת מתנות" קיימות שלוש מחויבויות חברתיות שונות: לתת, לקבל, להחזיר. המתנה, אם כן, אמנם ניתנת ברוחב-לב ובאופן חופשי, אולם היא מחייבת את המקבל להחזיר "מידה כנגד מידה". נותן המתנה תמיד מצפה לקבל חזרה תמורה שווה בעתיד. ניתן לומר שכשם שנתנת המתנה מעידה על רצון לקשר חברתי של הדדיות - היא גם מייצרת אותו, ובו בזמן מסמלת אותו.

עוד מקרה של נתינה עם משמעות סמלית, ולא רק כלכלית, הוא המסחר ב"טבעת הקולה" (Kula ring), שמתואר ע"י האנתרופולוג ברוניסלב מלינובסקי (Malinowski). מלינובסקי, שביצע "עבודת שדה" באיים הטרובריאנדים (ליד אוסטרליה) לפני כמאה שנה, תיעד החלפה טיקסית של שרשראות-צדפות בעבור צמיד-יד במעין "טבעת" של איים (מסלול מעגלי וקבוע). מסע המסחר בטבעת הקולה, שנערך בסירות קטנות,

לאירופה ולעולם המערבי-קפיטליסטי יכולים ללמד אותנו הרבה על שיטות כלכליות אלטרנטיביות, ובעיקר מזכירים לנו שהשיטה הקפיטליסטית היא "תלוית-תרבות". במילים אחרות, אנו חיים בתרבות שתומכת ומאפשרת את הקפיטליזם כשיטה הכלכלית.

אולם, הקפיטליזם אינו השיטה הכלכלית היחידה האפשרית, ובתרבויות אחרות יש מנגנונים חברתיים שמעודדים התנהגות כלכלית אחרת (אריקסן, 1995). אז אם הקפיטליזם מעודד צבירת רווח והון פרטי, האם הכוונה היא שתבויות מסויימות מגבילות צבירת הון, או "מעודדות עוני"? תשובה מעניינת לשאלה זו ניתן למצוא במאמר "ההקשר החברתי של בחירה

אז אם הקפיטליזם מעודד צבירת רווח והון פרטי, האם הכוונה היא שתבויות מסויימות מגבילות צבירת הון, או "מעודדות עוני"?

כלכלית בחברה קטנה" מאת האנתרופולוגית ג'ון נאש (Nash). נאש חקרה את האינדיאנים בני הצונטיאל (Tzontyal) בכפר אמטנגו (Amatenango) במרכז אמריקה, המתקיימים מעבודת-אדמה וייצור בייתי של כלי-חרס, אותם הם מוכרים בשוק. נאש גילתה שאצל האינדיאנים של אמטנגו קיימים מנגנונים חברתיים, שמונעים צבירת עושר כלכלי, ומוודאים שכל התושבים "מיישרים קו" מבחינה כלכלית - היא קראה להם "מכניזמים מיישרים". מנגנונים אלה כוללים איום תמידי בכישוף ("עין הרע"), שיכה במי שיצבור יותר מדי רכוש או הון עצמי, 12 תפקידים רשמיים בקהילה (שבוצעו בהתנדבות ללא שכר), וחגיגה ראוותנית שנקראת אלפרז (Alferez).

את חגיגת האלפרז ערכו האנשים שצברו הכי הרבה הון ("עשירים"), ובמהלכה הציגו לראווה את עושרם. אולם, מנהג האלפרז נטול הגיון כלכלי כפי שאנו מבינים זאת, מפני שקיומו חיסל את מרבית ההון שצברו המארחים, וכך בתום החגיגה הם איבדו כל יתרון כלכלי על שכניהם. יש לציין שאמונה בכישוף וקיומה של חגיגה ראוותנית, שבה אנשים עשירים חולקים את עושרם עם שכניהם (ולמעשה מתרוששים מנכסיהם) אינה מאפיינת רק את האינדיאנים שחקרה נאש.

האנתרופולוג היהודי ומי שנחשב לאבי האנתרופולוגיה האמריקאית פרנץ בואז (Boas) צפה בתופעה דומה אצל האינדיאנים משבט ה-Kwakiutl בקנדה. בואז קרא לזה פוטלאץ' (Potlatch).

היה מסוכן וקשה, ונמשך שבועות רבים (הבילנד, 1999). מסתבר שערכם הכלכלי של המוצרים שנסחרו בטבעת הקולה היה הרבה פחות חשוב מהערך הסימלי שלהם.

למעשה, באיים הטרובריאנדיים השרשראות והצמידים היו "סמלי סטטוס", שרק יחידי סגולה זכו להחזיק בהם (בדומה ללבישת שעון יוקרתי בחברה המערבית).

לסיכום, הורגלנו לחשוב שחשיבה ופעולה כלכלית רציונלית היא כזו שאמורה להניב רווח מידי מקסימלי, אבל תרבויות אחרות מראות לנו שלעיתים יש הגיון נסתר בפעולה שברגע נראית לנו "לא הגיונית כלכלית" או "לא רווחית". אלא שבדי להבין את ההגיון הזה עלינו להכיר טוב יותר את החברה והתרבות שלפנינו. לעיתים רבות מדובר במצב שבו הנחקרים מכוונים לרווח שאינו מוסבר במושגים כלכליים, אלא חברתיים-תרבותיים (למשל, צבירת סטטוס או עוצמה חברתית). בנוסף, המנהג של נתינת מתנות וחגיגות כמו האלפרז והפוטלאץ' מראים שבחברות מסוימות פועל אינטרס כלכלי והגיון מסוג שונה: העושר נצבר בכדי לבזבזו, ולא בכדי לאגור אותו. בתרבויות אלה הפגנת עושר על-ידי חלוקתו או מסירתו לאנשים אחרים (מתנות, חגיגה ראוותנית) היא הדרך המועדפת לפעולה, כי כך יוצרים נאמנות ומחויבות ("להחזיר"), ומחליפים עושר כלכלי ביתרונות חברתיים.

כלכלת נתינה אצל ציידים-לקטים משבט הניאקה

האנתרופולוגית הישראלית נורית בירד-דוד (1998) חקרה את שבט הניאקה (Nayaka), "ציידים-לקטים" שחיים ביער בדרום הודו. "ציידים-לקטים" הם אנשים שכלכלתם מבוססת על הסביבה הטבעית שבה הם חיים - הם מלקטים מזון (למשל, פירות) או צדים אותו (אך אינם עוסקים בחקלאות). לאחר שביצעה "עבודת שדה", וחיה עם הניאקה חודשים רבים בלב יער, פירסמה בירד-דוד מאמר בשם "הסביבה הנדיבה". במאמרה זה היא טוענת שלציידים-לקטים כמו הניאקה יש מודל כלכלי מיוחד, שאינו קפיטליסטי, אבל גם

אינו מתאים למודל של "כלכלת מתנות". היא קוראת למודל הזה "כלכלת נתינה".

בירד-דוד טוענת שהבסיס להבנת הכלכלה שלהם הוא מערכת הסמלים שעומדת בבסיס קיומם: הניאקה מדמים את הסביבה הטבעית שלהם (היער) להורה טוב ומזין, שדואג תמיד לכל מחסורם.

אם כן, הניאקה חיים ב"תפיסת שפע" מתמדת - הם מאמינים שלעולם לא יחסר להם דבר. כתוצאה מכך, הם מצפים איש מרעהו לנתינה ללא תמורה וללא כוונה לתגמול עתידי. ניתן אולי להבין תפיסה כלכלית כזו טוב יותר בעזרת המשפט "במשפחה לא עושים חשבונות". ואכן, הניאקה רואים עצמם כמשפחה אחת גדולה, ואת היער שבו הם חיים כהורה טוב ומיטיב. וכך, בני השבט מצפים מחבריהם ושכניהם לחלוק עימם את רכושם לא מפני שהם יודעים שבעתיד הם יקבלו תמורה שווה (יחסים של "הדדיות"), אלא למרות העובדה שהם אינם יודעים זאת. עכשיו ברור מדוע בירד-דוד מכנה את השיטה הכלכלית הייחודית של הניאקה "כלכלת נתינה", וזאת להבדיל מ"כלכלת מתנות".

לסיכום, ניתן לומר ששתי הדוגמאות של "כלכלת מתנות" ו"כלכלת נתינה" מציגות שיטות כלכליות אלטרנטיביות לקפיטליזם, ולכן הן קוראות תגר על הרציונל הכלכלי המערבי. וזאת מפני שבמדינות המערב אנו נוהגים לשפוט התנהגות כלכלית כרציונלית רק אם היא יעילה במונחים של חישוב רווח והפסד. מצד שני, האנתרופולוגיה הכלכלית מסבירה לנו התנהגויות שבמבט הראשון נראות לנו "לא רציונליות" מבחינה כלכלית, וזאת בעזרת תיאור של הקונטקסט החברתי והתרבותי שלהן. ולכן, ניתן לומר שהאנתרופולוגיה הכלכלית דווקא מרחיבה את תחום השיפוט של מדע הכלכלה אל תרבויות אחרות ואל אזורים גאוגרפיים מרוחקים בכדור הארץ.

סיפור אישי על אנתרופולוגיה וכלכלה

את שמו של אדם סמית' (Adam Smith), מי שמכונה גם "אבי הכלכלה המודרנית", שמעתי לראשונה בקורס בסוציולוגיה באוניברסיטת ת"א, שם סיפר לנו פרופ' יהודה שנהב על ספרו "עושר האומות/עמים". יחד עם זאת, מכיוון שהתואר שלי היה בפסיכולוגיה, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, הנחתי שזו תהיה הפעם האחרונה, ושלעולם לא אחזור להיפגש עם סמית' או לשמוע עליו. לאחר שסיימתי את לימודי התואר הראשון בת"א (במסלול למצטיינים), קיבלתי מלגת לימודים מהמחלקה לאנתרופולוגיה חברתית ((Social Anthropology) באוניברסיטת אדינבורו בסקוטלנד.

נסעתי לבירת סקוטלנד בבריטניה כדי ללמוד את התואר השני שלי, ושהיתי שם כשנה. מכיוון שהעיר אדינבורו היא עיר

עתיקה ויפהפיה, הייתי מבלה חלק מזמני הפנוי בשיטוטים ברחובות העיר, שבמהלכם הירחתי על עבודת התיזה שלי. טיולים אלה תמיד הובילו אותי לגילוי מעניין או לאתר היסטורי כלשהו. באחד הטיולים האלה, ולא הרחק מרחוב "המייל המלכותי" (שמחבר בין טירת אדינבורו לארמון הקיץ של מלכת אנגליה) הגעתי לכנסיה קטנה ולא מרשימה במיוחד. בחצר הכנסיה עמדו מצבות עתיקות. אינני יודע מדוע, אבל נכנסתי לחצר. ניתן להבין כמה התפלאתי לגלות על אחת המצבות את שמו של אדם סמית'.

מי שיבדוק יגלה שסמית' אכן נולד בסקוטלנד, אך לא באדינבורו. רק בהמשך הקריירה שלו ובגיל יותר מבוגר הגיע סמית' לאוניברסיטת אדינבורו, שם הוא גם קיבל משרת מרצה, עד שנפטר בשנת 1790. כך קרה שנפגשתי שוב עם מר סמית', באופן יותר "אישי", והפעם בארץ הולדתו. בסופו של דבר, היו אלה דווקא לימודי האנתרופולוגיה שלי שהפגישו אותי עם אחד ענקי הכלכלה של העידן המודרני...

ד"ר ירון ענב מלמד אנתרופולוגיה וסוציולוגיה באו"פ והוא פוסט-דוקטורנט במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה של אוניברסיטת בר-אילן

ביבליוגרפיה

Wyn Davies, Meryll & Piero (2005) *Introducing Anthropology*, Icon Books: UK
Eriksen, Thomas H. (1995) *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social And Cultural Anthropology*, Pluto Press: London

אדר-בונים, מתת (2013) אנתרופולוגיה: מדריך למידה, האו"פ: רעננה
הבילנד, וויליאם (1999) אנתרופולוגיה תרבותית, האו"פ: רעננה
שוקד, משה ודשן, שלמה (1998) החוויה הבין-תרבותית: מקראה באנתרופולוגיה, שוקן: ירושלים ת"א
מארקס, קרל ואנגלס, פרידריך (2003 [1848]) מניפסט של המפלגה הקומוניסטית (בתוך: "המניפסט הקומוניסטי במבחן הזמן", עורך: בנימין כהן, הוצאת הקיבוץ המאוחד)
מוס, מרסל (2006 [1925]) מסה על המתנה, רסלינג

המסלול האקדמי
המכללה למינהל

להצלחה יש דרך

בית הספר לכלכלה